

NAHİVCİLERİN İSTİSNÂİ DURUMLARLA İLGİLİ YAYGIN İZAH BİÇİMLERİ

Yunus İNANÇ*

Öz

Arap dilcileri dil kurallarını vaz ederken kuralların genel, kapsamlı, tutarlı ve işlevsel olmasına özen göstermişlerdir. Bu çerçevede dilin bütününe hâkim olan sistemli kurallara ulaşmışlardır. Ancak kimi zaman dilin doğal yapısı gereği genel kuralların dışında kalan istisnâî durumlarla karşılaşmışlardır. Dil bilginleri söz konusu özel durumların dilin genel çerçevesine dâhil olduğunu, vaz edilen genel kuralların bütünüyle dışında kalmadığını ve özel durum oluşturması nedeniyle yeni bir kural vazını gerektirmediğini düşündüklerinden bu kullanımlarla ilgili çeşitli izah ve gerekçelendirme yollarına başvurmuşlardır. Bu çalışmada dil bilginlerinin dil kurallarının arkaplanında yatan gerekçeleri izah (ta'lîl) süreci hakkında kısaca bilgi verilecek, ardından gerekçelendirmede başvurdukları yaygın açıklama biçimlerine yer verilecektir. Bunun yanında istisnâî bir durum oluşturmayan ancak dilin muhataplarının zihinlerinde soru işaretlerine neden olan kullanımların arkaplanı hakkında yer alan çeşitli yorumlar da söz konusu edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nahiv, Nahiv Usûlü, Ta'lîl, İstisnâî Durumlar.

Common Explanatory Forms of Arabic Linguistic Scholars on Exceptional Situations

Abstract

Arabic linguistic scholars have taken care to ensure that the rules are general, comprehensive, consistent, and functional when they put the language rules. In this framework they have reached the systematic rules that dominate the whole language. However, sometimes depending on the natural structure of the language they have encountered exceptional circumstances which are beyond the general rules. Arabic linguistic scholars have resorted to various explanations and justifications about these uses because they think that the specific exceptions are in the general framework of the language and these exceptions are not entirely excluded of general rules and they do not need to set a new rule for these. In this study, we are going to give a brief information about description process of the linguistic scholars on the reasons behind the language rules. Then, we are going to mention about common forms of explanation they applied in the justification of the rules. Besides i am going to examine about various interpretations of the background of the uses which do not create an exceptional situation, but which raise question marks in the minds of the language partners.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Keywords: Nahw, Usûl al-nahw, Ta'lîl, Exceptional Situations.

Giriş

Arap dilinin gramerini sistemli olarak ele alan nahiv ilmi, genel kabule göre hicri ikinci asrın ilk yarısında ilim haline gelme sürecini tamamlamıştır. Başlangıçta Kur'ân ile ilgili okuyuş hatalarının önün geçmek amaçlansa da,

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı (yunus.inanc@gmail.com).

Araplarda baskın olan milli hislerin ve onların dillerine olan aşırı bağlılıklarının da nahiv ilminin ortaya çıkış sürecinde etkisi olmuştur.¹ Arap nahvinin teşekkül sürecinde başta Kur'ân ve Kur'ân'ın farklı okunuşlarıyla meşgul olan kıraat âlimleri olmak üzere dilci ve şairlerin gayretleri ön plana çıkmıştır. Söz konusu dil bilginlerinin başlangıçtaki temel gayesi dilin hatadan korunması suretiyle Kur'ân'daki okuma yanlışlarının önüne geçmek olduğundan, ilk dönem dil çalışmalarının kısmen dar bir alana sıkıştığını ve kimi açılardan eleştirilebilecek noktalar barındırdığını söylemek mümkündür. Zira modern dönemdeki nahve yönelik eleştirel hareketlerin odaklandığı en temel noktalardan biri, nahvin belli bir alana yoğunlaştığı ve bu nedenle kendini dar bir alana sıkıştırdığı şeklinde olmuştur.²

Sözünü ettiğimiz dilciler, sezdikleri tehlikenin önüne geçmek amacıyla temel dil kurallarının vaz edilmesine yönelmişlerdir. Başlangıçta Kur'ân ve kıraatlerini merkeze alan dilciler öncelikli olarak Kur'ân ve kıraatlerinde şahit oldukları farklı kullanımların izini sürmek ve benzerlerini birebir tespit etmek istemişlerdir. Bu nedenle dil malzemesini derlemek üzere belirledikleri çerçevede yer alan Arap kabilelerinin yaşadıkları bölgelere yönelmişlerdir. Arap yarımadasının farklı bölgelerinde yaşayan kabilelerin kullanımları üzerinde yoğunlaşan dilciler tespit ettikleri dil materyallerini bazı ölçülere tabi tutmuşlardır. Derledikleri dil malzemesini tasnif etmişler ve aralarında var olduğunu düşündükleri bağlantılar nedeniyle kullanımlar arasında ilişki kurarak genel kaideler vaz etmeye çalışmışlardır. Bu süre zarfında inceleme ve araştırmalarında temel olarak semâ, istikra, kıyâs ve icmâ gibi yöntemleri kullanmışlardır. Nahivcilerin kullandıkları semâ yöntemi Araplarla bizzat görüşerek, onlara sorular sorarak ve aralarında bir müddet kalarak bilgiye ulaşma yöntemini ifade etmektedir. İstikra ise, semâ yöntemiyle elde ettikleri bilgiler arasındaki irtibatlar üzerinde derinlemesine durarak basit ve cüzi yapılardan karmaşık ve külli kaidelere ulaşma sürecinde başvurdukları yönetime işaret etmektedir. Kıyâs yöntemi, kullanımlar arasındaki benzerlik yönünden hareketle iki şeyin karşılaştırılması neticesinde birinin diğerine hamledilmesi anlamında iken, icmâ benzer yöntemlerle ulaşılan genel kurallar üzerinde aynı amaçla biraraya gelen insanların ittifak etmesi anlamına gelmektedir.

Dil kurallarının vaz edilmesi, nahvin ilim olma sürecini tamamlaması, kavramlarını oluşturmaları, belli bir literatür geliştirmesi ve bir gelenek oluşturmaları sonrasında ortaya çıkan nahiv ekolleri arasında nahiv kaideleri ile ilgili verilen hükümler hakkında tartışmalar yapılmıştır. Dildeki görüşleri büyük oranda bir ekole bağlı olduğu izlenimini veren dilciler vardıkları hükmün

1 Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1968), 11, 12.

2 Abbâs Hasan, "Sarîhu'r-ra'y fi'n-nahvi'l-Arabî: Dâuhû ve devâuhû", *Mecelletu risâleti'l-İslâm*, 38 (ts.): 198; Abbâs Hasan, *el-Lugatu ve'n-nahvu beyne'l-kadîm ve'l-hadîs* (Kahire: Dâru'l-maârif bi Mısra, 1966), 24; Ahmed İskenderî, "el-Garazu min karârâti'l-mecma' ve'l-ihcâc lehâ", *Mecelletu mecmai'l-luğati'l-'Arabiyye*, 1 (1935): 202.

sağlam temellere dayandığını göstermek üzere bir gerekçelendirme çabası içine girmişlerdir. Savundukları nahiv hükmünü makul ve kabul edilebilir göstermek üzere dilsel olguları detaylıca irdelemişler ve kimi zaman ikna edicilik bakımından yeterli sayılan kimi zaman da sadece zihinsel bir aktivite olduğu izlenimini veren açıklamalarda bulunmuşlardır. İşte bu çalışmada dilcilerin illet arayışlarının ifadesi olan ta'lîl olgusu ve sıklıkla başvurdukları ta'lîl çeşitleri söz konusu edilecek ve dilcilerin kural gerekçelendirme süreçlerinde başvurdukları izah biçimleri irdelenecektir.

1. Ta'lîl Olgusu

Arapça “عَلَّلَ” fiilinden masdar olan ta'lîl kelimesi, nahvin diğer ilim dallarıyla irtibatı sonrasında ortaya çıkan bir kavram olmuştur. Nahiv kaidelerinin arkasında yatan gerekçeleri izah etme gayretini ifade eden söz konusu kavram, nahivcilerin çalışmalarında büyük oranda yer almıştır. Zira kural tespit sürecinin tamamlanmasının ardından dilci ve nahivciler dilsel olgular üzerinde ayrıntılı olarak çalışmışlardır. Başlangıçta sınırları belli, kapsamlı ve tutarlı kaidelere ulaşmayı amaçlayan dilciler bu amaca ulaştığını düşündüklerinde tespit ettikleri dil kuralları üzerinde ikincil bir değerlendirme sürecine girmişlerdir. Semâ, istikra, kıyâs ve icmâ gibi yöntemlerle ulaştıkları “Fâil merfûdur, mef'ûl mansûbdur, mübtedâ merfûdur, isimlerde aslanan amel etmemektir ...” gibi hükümler üzerinde yeniden düşünmeye başlamışlardır. Verdikleri hükümlerin sebeplerini irdelemeye başlamışlar ve şayet bir sebep bulurlarsa onun da ötesine geçerek ikincil bir sebep bulmaya çalışmışlardır.

Dilsel olgular üzerinde verilen hükümlerin arkaplanında yatan gerekçeleri bulma girişimi olarak nitelendirebileceğimiz bu süreç, ta'lîl kavramıyla klasik nahiv literatüründe yerini almıştır. İlk etapta sade ve işlevsel izahlar içeren ta'lîl açıklamaları zamanla derinleşmiş ve kimi zaman karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Olguların izahı için ilk düzeyde karşımıza çıkan illet birincil illet, daha derinlemesine incelendiğinde ortaya çıkan illetler ise ikincil ve üçüncül illetler olarak nitelendirilmiştir. Tartışma konusu olan olguların ardında yatan ilk sebeple ilgili gerekçelendirme arayışı gerek klasik dönem dilcilerinin ve gerekse modern dönem araştırmacılarının çoğu tarafından kabul edilmiştir. Ancak ilk sebebin ötesine geçip ikinci ve üçüncü katmana uzanan gerekçe arayışı ve bu alanda yapılan açıklamalar nahiv ilmini daha çok zihinsel bir aktiviteye dönüştürmesi nedeniyle kabul görmemiştir. Hem klasik dönemde hem de modern dönemde olguların ilk nedenlerinin ötesine geçen gerekçe arayışları yoğun bir biçimde eleştirilmiştir.³

3 Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İsmail Zeccâcî, *el-İdâh fi 'ileli'n-nahv*, nşr. Mâzin el-Mubarek (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979), 64, 65; Niame Rahîm Azâvî, “Difa' 'ani'n-nahvi'l-'Arabî”, *el-Mevrid 2* (Irak: 1986): 54 vd.

Dilcilerin araştırmaları neticesinde istikra yoluyla ulaştıkları dile dair temel ilkeler birincil illet düzeyinde değerlendirilmiştir. Söz gelimi fâilin merfûluğunun sebebinden söz ederken sadece “Çünkü o fâildir.” demek ve mef’ûlün bihin neden mansûb olduğunu izah ederken yine sadece “Çünkü o mef’ûlün bihtir.” demek, olguların izahı için başvurulan temel düzeydeki gerekçelendirme biçimi olup bu illetlere birincil illet denmiştir. Temel düzeydeki gerekçelendirme biçimi bir bakıma dilsel olguları görüldüğü Ģekliyle tasvir etmek ve olduğu gibi değerlendirmekten öteye geçmemiştir. Kelimelerin merfû, mansûb ve mecrûr konumları veya mebnî ve mu’rablık durumları hakkında sadece tespit düzeyinde kalıp “Araplar böyle konuşmuşlardır.” demek, gerekçelendirme sürecinde birincil illetlerle yetinmek anlamına gelmektedir. Ancak dilin doğal görünümü üzerinden yapılan ilk değerlendirmeyi yeterli bulmayarak daha derin bir araştırma süreci içine girenler, aynı olgular üzerinden ikinci bir sorgulama aşamasına geçmişler ve söz gelimi fâilin neden merfû olduğunu, mef’ûlün neden mansûb olduğunu sorgulamışlardır. “Birbirlerinden ayırt edilmeleri için biri merfû, diğeri mansûb olmuştur. Çünkü “ضرب زيدٌ عمراً ضرب عمراً زيدٌ” dendiğinde, cümlede işi yapan fâil ile o işten etkilenen mef’ûl tam olarak ortaya çıkmış olmaktadır.” Ģeklinde bir açıklama tarzı geliştiren dilciler ikincil illet arayışına girişmişlerdir. Bazen dilci, nahivci veya araştırmacılar ikincil illete ulaşmakla kalmayıp sorgulamaya devam etmişler ve “Fâilin merfû ve mef’ûlün mansûb olmasının nedeni birbirlerinden ayırt edilmeleri ise o halde neden fâil mansûb, mef’ûl de merfû olmamıştır? Zira fâil mansûb ve mef’ûl de merfû olsaydı da ayırt edilme gayesi gerçekte Ģiř olacaktı.” diye sormaya devam etmişlerdir. Bu sorgulamanın neticesinde de fâilin neden merfû olduğu, mef’ûlün neden mansûb olduğu ile ilgili şöyle bir izaha ulaşmışlardır: “Fetha hafif, zamme ise ağırdır. Arapların sözlerinde ise mef’ûl, fâilden daha fazladır. O yüzden çok olanı mansûb, az olanı da merfû kılmışlardır ki böylece ağır saydıkları zammeyi az olana, hafif saydıkları fet-hayı çok olana vermişlerdir.” İşte bu noktada ulaştıkları illet üçüncül illet olarak değerlendirilmiştir.⁴

4 Zeccâcî, *el-İdâh fi ‘ileli’n-nahv*, 64; Ebû’l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis*, nşr. Muhammed Ali Neccâr (Kahire: Mektebetu’l-İlmiyye, 1952), 1: 48, 49; Hasan b. Abdullah b. Merzûbânî Ebû Saïd Sîrâfî, *Şerh’u Kitâb’i Sîbeveyh*, nşr. Ali Seyyid Ali - Ahmed Hasan Mehdelî (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2008), 1: 260. Ebû’l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin Ukberî, *el-Lübâb fi ‘ileli’l-binâi ve’l-i’rab*, nşr. Gâzî Muhtâr Tuleymât - Abdülilâh Nebhân (Beirut: Dâru’l-Fikr el-Muâsir, Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1995), 1: 68, 152; Ebû’l-Bekâ Yaïř b. Ali İbn Yaïř, *Şerhu’l-mufassal li’z-Zemaħşerî*, nşr. Emîl Bedî Yakub (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001), 1: 202; 2: 294; Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn İbn Hişâm, *Şerhu Katru’n-nedâ ve bellu’s-sadâ*, nşr. Muhammed Muyhiddîn Abdülhamid (Kahire: Mektebetü’t-Ticâriyyeti’l-Kübrâ, 1963), 201; Celâlüddîn Süyûtî, *Hem’u’l-hevâmi’ fi şerhi cem’i’l-cevâmi’*, nşr. Ahmed Şemsüddîn (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 1: 75; Ebu’l-İrfan Muhammed b. Ali Sabbân, *Hâşiyyetu’s-Sabbân ‘alâ Şerhi’l-Üşmûni ‘alâ Elfiyyeti’bni Mâlik & Şerhu’ş-şevâhid li’l’Aynî*, nşr. Tahâ Abdurraûf Sa’d

Gerek klasik dönemde gerekse modern dönemde nahivcilerin illet arayışları, özellikle de ikincil ve üçüncül derecede gerekçelendirme uğraşları gereksiz görülmüş ve sıkça eleştirilmiştir. Bu türden izahlarla nahiv konularının gereksiz bir sarmalın içine sokulduğu ve meselelerin gittikçe karmaşık bir hale getirildiği belirtilmiştir. Bir kelime ile ilgili “Neden merfû, mansûb, mecrûr veya meczûm olmuştur?” dendiğinde “Çünkü o fâildir, mef’ûldür, mübtedâdır...” demenin yeterli olduğu ve sonrasındaki gerekçe arayışlarının lüzumsuz olduğu belirtilmiştir.⁵ İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073) Araplardan naklettikleri şeyler konusunda nahivcilere tabi olmak gerektiğini, ancak nahivcilerin gerekçelendirme (ta’lîl) uğraşlarıyla da bir yere varılamayacağını ve dilsel olgularla ilgili olarak “Araplar böyle demiştir.” demekle yetinilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶ Yine klasik nahve yönelik eleştirileriyle dikkat çeken İbn Madâ’nın (ö. 592/1196) meşhur *er-Red ale’n-nuhât* adlı eserinde mücadele ettiği üç temel alandan biri de söz konusu ikincil ve üçüncül illetler olmuştur. Ona göre ikincil ve üçüncül illetler nahivden arındırılması gereken en temel konulardan biridir. Birincil illetle yetinmeyip ikincil ve üçüncül illet arayışına düşmek gereksizdir.⁷

Nahivcilerin dil kurallarıyla ilgili ulaştıkları ve büyük oranda uzlaştıkları ilkeler üzerinde yapılan gerekçe arayışını ifade eden ta’lîl olgusu ile ilgili bu kısa girişten sonra sözünü ettiğimiz kural gerekçelendirmede sıkça başvurdukları açıklama biçimlerine temas etmenin ve örnekleriyle izah etmenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

2. Kural Gerekçelendirmesinde (Ta’lîl) Yaygın Olarak Başvurulan İzah Biçimleri

Dil kurallarının; kapsayıcı, tutarlı ve işlevsel olması, dilin doğal yapısına uygun olması, dilin kullanımını zorlaştırıcı ve engelleyici bir unsur olmayıp aksine kolaylaştırıcı olması, dilde sadelik sağlaması beklenir. Bu nedenle dilde gerek cümlelerin temel unsurları olan kelimelerin oluşum süreci (Sarf) ile ilgili kurallarda gerekse cümlelerin dizilimi (Nahiv) ile ilgili kurallarda telaffuz kolaylığı, anlam akışı ve anlam bütünlüğü gibi doğal taleplerin karşılanmış ol-

(b.y.: el-Mektebetu’t-Tevfikiyye, ts.), 1: 132; Abdurrahman b. Muhammed İbn Kâsım, *Hâşiyetu’l-Acrûmiyye* (b.y.: y.y., 1988), 25; Muhammed Hayr Hulvânî, *Usûlü’n-nahvi’l-Arabî* (Rabat: en-Nâşir el-Atlasî, 1983), 109, 110.

5 Abbâs Hasan, *el-Lugatu ve’n-nahvu beyne’l-kadîm ve’l-hadîs*, 134, 183. Benzer örnekler için bk. Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 1: 423, 424; Kemâl Beşer, *el-Lugatu’l-Arabîyyetu beyne’l-vehmi ve sûi’l-fehm* (Kahire: Dâru Garîb, 1999), 140, 141.

6 Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Saîd b. Sinân Hafâcî, *Sirru’l-fesâha* (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1982), 37, 38.

7 Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed İbn Madâ, *Kitâbu’r-Red ale’n-nuhât*, nşr. Şevki Dayf (Kahire: Dâru’l-Maârif, 1982), 130-132.

ması gerekmektedir. Bu bakımdan dil bilginleri dil kurallarını vaz etme sürecinde bu durumları dikkate almışlar ve kural tercihlerinde sözü edilen tabii nedenlerin etkisi altında kalmışlardır. Nahvin ilim haline gelme sürecini tamamlaması, telif dönemine girmesiyle birlikte alanını genişletmesi ve felsefe, mantık gibi ilimlerle sıkı bir ilişki içine girmesi neticesinde daha önce doğal bir düzlemde ilerleyen süreç farklı bir noktaya evrilmiş ve nahivcilerin verdikleri hükümler üstünde detaylıca durulmaya başlanmıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz ve nahiv hükümlerinin gerekçelerinin irdelendiği ta'lîl sürecinde dilcilerin kural vaz ederken dikkate aldığı durumlar sıklıkla gündeme gelmiştir. Bu etkenlerin kural tespitinde ve istisnâi durumların belirlenmesinde oldukça aktif bir rol oynadığı, sözü edilen semâ, istikra, kıyâs ve icmâ gibi başlıca yöntemlerin uygulama süreçlerinin arkaplanında hep dikkate alındığı görülmüştür.

Bunlardan bazıları üstünde durmayı hak edecek yoğunlukta olduğundan burada ele alınacaktır. Ancak bazıları genel bir kanıya varmayı sağlayacak nitelikte olmadığından detaylıca irelenmeyecektir. Bu çerçevede çok yoğun olarak dikkat çeken etkenlerin başında anlam karışıklığının (التباس) önüne geçme, anlam bütünlüğünün ve anlam akışının gözetilmesi (مراعاة المعنى) gelmektedir. Bunları; telaffuz kolaylığı (الخفة), kullanım sıklığı (كثرة الإستعمال) ve sözün uzaması (طول الكلام) gibi nedenler takip etmektedir.⁸ Normal şartlarda doğru olmayan bir kullanım zikredilen gerekçelerle doğru sayılmış veya genel kuralara göre caiz olmayan kullanımlarda zikredilen gerekçelerle istisnâi bir durum yaratılmıştır. Kural dışı durumlar bu ilke ve nedenlerle ya gerekçelendirilmiş veya tevil edilmiştir. Bunun dışında kimi zaman özel bir durum ihdas etmekten ziyade var olan duruma yeterli ve geçerli bir açıklama ve ikna edici bir gerekçelendirme sunmuştur. Şimdi sözünü ettiğimiz etkenleri kaynaklarda yer alış sıklığına göre sırasıyla ele alabiliriz.

2.1. Anlam Karışıklığını (İltibâs) Önlemek

Dil bilginlerinin kural tercihlerinde ve gerekçe izahında en çok dikkate aldıkları durumlardan biri anlam karışıklığını önlemektir. Burada anlam karışıklığını önlemekten kastedilen şudur: Bir kuralın şu anki bulunduğu durumun dışında başka bir durumda gelmesi, anlam karışıklığı veya yanlış anlaşılmaya neden olacaktı. Ancak bu, ilgili kuralın hâlihazırdaki şekilde gelmesiyle önlenmiş oldu. Aşağıda zikredilecek örneklerde de görüleceği üzere kaynaklarda daha çok "Eğer böyle olmasaydı anlam karışırdı, burada bu hüküm verilmeseydi maksat hâsıl olmazdı..." şeklindeki ifadelerle bu duruma işaret edilmiştir. Bilindiği üzere iletişimin en temel amacı konuşan kimsenin muhatabına iletmek istediği mesajı doğru, kısa ve öz bir şekilde aktarmaktır. Dil

8 Hulvânî, *Usûlü'n-nahvi'l-Arabî*, 114.

kuralları bu amacı gerçekleştirdiği sürece dikkate alınmıştır. Yaygın dil kurallarına bağlı kalınmasına rağmen iletişim sorunlarının ortaya çıkması ve ifade edilmek istenen anlamın yanlış aktarılması söz konusu olduğunda dil kurallarında esnekliğe gidilmiş ve kurallar bir süreliğine görmezden gelinmiştir. Bu bakımdan anlam karışıklığının önlenmesi Arap dilinin en temel gayelerinden sayılmış ve gerek kural tercihinde gerekse istisnâî durumların yorumunda öne çıkan bir etken olmuştur.⁹ Bu kısımda anlamın doğru iletilebilmesi ve karışıklığa fırsat verilmemesi için üzerinde ittifak edilen genel kurallarda gidilen esneklik örneklerine yer verilecektir.

Anlam karışıklığını önlemek üzere başvurulmuş kural vazı ve kullanımlardan biri Arapçaya özgü bir kullanım olan bedel konusu ile ilgilidir. Bedel üslûbu cümlede ifade edilen lafza başka bir yönüyle işaret etmek ve ondan tekrar söz etmek gerektiğinde başvurulmuş bir üslûptur. Bedelde atıf harfi olmaksızın bir kelimenin gramer bakımından önceki kelimeye tabi olması esastır. Söz gelimi “رأيت أبا علي زيدا” cümlesi “Ali'nin kardeşini, Zeyd'i gördüm (Ali'nin kardeşi Zeyd'i gördüm.)” anlamına gelmekte olup cümlede geçen “زيد” kelimesi *bedel*, “أبا” kelimesi ise *mubdelun minh* kabul edilmiş ve bedel olan kelimenin *mubdelun minh*'in i'rabını alacağı belirtilmiştir. Böyle bir üsluba başvurulmasının gerekçesi izah edilirken şöyle bir açıklamaya yer verilmiştir: Bedel üslubunun yer verildiği “مررت بعبد الله زيد” cümlesi asıl itibarıyla “مررت بعبد الله ومررت بزید” veya “مررت بعبد الله وزید” demektir. Ancak böyle söylenmesi halinde cümlede yer alan “عبد الله” ile “زيد”in birbirinden farklı kişiler olduğu sanılacaktır. Oysa “مررت بعبد الله زيد” dendiğinde “عبد الله” ile “زيد”in aynı kişi olduğu söylenmiş olacaktır. Görüldüğü üzere Arapçanın en temel üsluplarından birine başvurulmasının temel gerekçesi anlam karışıklığının önüne geçmek olarak izah edilmiştir.¹⁰

Arapçada sıkça kullanılan üsluplardan biri de tekit üslubudur. Kimi zaman “نفس، عين، كلا، كلتا، كل، جميع، أجمع، عامة” gibi kelimelerle tekide başvurulmaktadır. Ancak başka bir tekit ögesi kullanmaksızın “نفس” ve “عين” kelimeleri ile tekide başvurulmasının çoğu zaman, özellikle merfû konumda geldiğinde anlam karışıklığına yol açacağı belirtilmiştir. Söz gelimi “هند ضربت نفسها” dendiğinde cümlede geçen “نفس” kelimesinin tekit anlamı taşıyıp taşımadığı biline-

9 Hulvânî, *Usûlü'n-nahvi'l-Arabî*, 114-119; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi* (Kahire: Dâru'l-Maârif bi Mısır, ts.), 4: 725.

10 Ebû Bekr Muhammed b. Sehl İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, nşr. Abdülhüseyin el-Fetlî (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 2: 46; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal*, 2: 258.

meyeceğinden fâil ile karışma ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenle sözü edilen anlam karışıklığına yol açmamak için “هِنَّدُ ضَرَبْتُ هِيَ نَفْسُهَا” şeklinde ikinci bir tekit ögesine başvurmak zorunlu olmuş ve böylece anlam karışıklığı ortadan kalkmıştır. Tekit edilecek ögenin mansûb (ضَرَبْتُكَ نَفْسُكَ) veya mecrûr (مَرَرْتُ بِكَ نَفْسِكَ) konumunda gelmesi halinde bu tür bir karışıklık olmayacaktır.¹¹

Harfi cer olan “ل” in harekesi asıl itibariyle fethadır. Ancak söz konusu harfin isme veya zamire bitişmesi halinde durum farklı bir özellik kazanmaktadır. Söz gelimi “هَذَا لَهُ” ve “هَذَا لَكَ” cümlelerinde “ل” zamire bitişmiş ve harekesi fetha olarak kalmıştır. Ancak isme bitiştiği zaman farklı bir durum ortaya çıkmıştır. Bu harfin örneğin “زَيْدٌ” kelimesine bitişmesi halinde “لَزَيْدٌ” denmesi gerekecektir. Bu durumda “إِنَّ هَذَا لَزَيْدٌ” dendiğinde muhatap buradaki “ل” in harfi cer olan “ل” veya tekit için getirilen “ل” olduğunu bilemeyecektir. Bu nedenle aradaki karışıklığı gidermek için harfi cer olan “ل” zamire bitiştiğinde aslına uyarak fethalı, isme bitiştiği zaman ise anlam karışıklığına yol açmamak için kesralı söylenmiştir.¹²

Yine müsennâ ve cemi müzekker sâlim kelimelerin i’rabı ile ilgili yapılan yorum ve açıklamalarda da karışıklığı önleme gerekçesinin öne çıktığını söylemek mümkündür. Bilindiği üzere müsennâ kelimelerin merfûluğuna için “ان”, mansûbluk ve mecrûrluğuna için ise “ين” kullanılırken cemi müzekker sâlim kelimelerin merfûluğuna için “ون”, mansûbluk ve mecrûrluğuna için de yine müsennâda olduğu gibi “ين” kullanılmaktadır. Müsennâ ve cemi müzekker sâlim kelimelerin merfûluğuna için herhangi bir karışıklık ihtimali söz konusu olmazken mansûbluk ve mecrûrlükte her ikisi için de “ين” kullanılmasının karışıklığa neden olacağı düşünülmüş ve ilki için öncesinin fethalı olması, ikincisi için önceki harfin kesralı olması şart koşulmuş ve böylece bahsedilen karmaşanın önüne geçilmiştir.¹³

Arapçada kullanılan zamirlerden biri fasıla/fasl zamiridir (zamiru’l-fasl). Bu zamire Basralı dilciler *fasıla*, Kûfeli dilciler ise *imâd* demişlerdir. Fasıla zamininin mübtedâ ile haber arasına veya aslen mübtedâ-haber olup da “إن” ve benzerleri ile “كان” ve benzerlerinden sonra gelen ve isim ve haber olarak adlandırılan ögeler arasına girmesi, merfû munfasıl zamirlerden olması gibi

11 İbn Yaîş, *Şerhu’l-mufassal*, 2: 223, 224.

12 Ebû’l-Hasan Muhammed b. Yezîd Müberred, *el-Muktedab*, nrş. Muhammed Abdülhâlik Udayme (Kahire: y.y., 1994), 4: 254, 255; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi’n-nahv*, 1: 351.

13 Sîrâfî, *Şerh’u Kitâb’i Sibeveyh*, 1: 130.

şartlarından söz edilmiştir. Bu zamire başvurulmasının temel nedeni mübtedâ-haberden oluşan cümlelerin sıfat-mevsûf terkihi olarak değerlendirilmesinin önüne geçmek, bir başka deyişle sıfat ile haberin karışmasına mani olmaktır. “زيدٌ هو القائم” cümlesinde yer alan “القائم” kelimesi zamir olmaksızın zikredilecek olsa “زيدٌ” kelimesinin sıfatı olacaktır. Ancak araya giren zamir, söz konusu kelimenin sıfat manasına gelmesine mani olmuş ve asıl maksadın ifade edilmesini kolaylaştırmıştır.¹⁴

Anlam karışıklığını önleme gayesinin öne çıktığı kullanımlardan biri de yemin içeren cümlelerle ilgilidir. Arapçada yemin (kasem) ifade eden cümleler iki kısımda değerlendirilmiştir. İlki kasem ibaresinin yer aldığı kısım iken, ikincisi kasemin cevabı niteliğinde olan cümledir. Dilciler kasemin cevap kısmı ile ilgili bazı tartışmalı şartlara yer vermişlerdir. Bunlardan biri de kasemin cevabında yer alan muzâri fiilin sonuna şeddeli “ن” getirilip getirilmeyeceği meselesidir. Dilcilere göre burada anlam karışıklığını önlemek için “ن” getirilmelidir. Zira “والله ليقومُ زيدٌ” dendiğinde cevap kısmında yer alan “ليقومُ” fiilinin hem şimdiki zamana hem de gelecek zamana delalet etmesi muhtemeldir. Ancak “إن زيدا ليقومُ” dendiğinde ise anlam karışıklığı ve diğer ihtimaller ortadan kalkmış ve anlam sadece gelecek zamana has kılınmış olacaktır.¹⁵

Dilcilerin kural vazında anlam karışıklığının önüne geçmek amacını taşıdıkları bir diğer mesele de isim cümlesinin dizilimi ile ilgilidir. Bildindiği üzere isim cümlesinin temel öğelerinden olan mübtedâ ve haberde asıl olan mübtedânın başta, haberin sonda gelmesidir. Haber kimi zaman başta da gelebilir. Ancak haberin asıl konumu gereği sonda gelmesinin zorunlu olduğu durumlardan söz edilmiştir ki bunlardan biri de haberin mübtedâ ile karışma ihtimalinin bulunması halidir. Her ikisi de marife olur ve mübtedâ ile haberin ayırt edilmesini sağlayan bir işaret de bulunmazsa bu durumda haberin sonda gelmesi zorunludur. Aksi takdirde anlam karışıklığı söz konusu olacak ve konuşan kimse muhatabına iletmek istediğini tam olarak iletemeyecektir. Söz gelimi “أبو يوسف أبو حنيفة”، “زيدٌ أخوك” cümlelerinde bu durum açıkça görülmektedir. Bu tür cümlelerde haberin öne geçmesi, anlamı tamamen değiştirecektir. Haberin sonda gelmesinin zorunlu olduğu durumlardan biri de mübtedânın fâil ile karışma ihtimalidir. “زيدٌ قام” cümlesinde mübtedâ ile haber yer değiştirdiğinde daha önceki cümlede mübtedâ olan öge fâil olacağından cümle farklı bir noktaya gelecektir. Bunun dışında bir de haberin öne geçmesinin zorunlu olduğu durumlar vardır ki bunların ilki haberin sonda gelmesi halinde anlam karışıklığının ortaya çıkma durumudur. “عندك مالٌ”، “في الدار رجلٌ”

14 İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 2: 329, 330.

15 İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 5: 166, 167.

gibi cümlelerde haber sonda gelecek olsa farklı bir anlam ortaya çıkacak ve ifade edilmek istenen asıl anlam kaybolacaktır. Dolayısıyla bunun gibi temel bir gramer kuralında anlam karışıklığının önüne geçme amacı oldukça belirleyici bir etken olmuştur diyebiliriz.¹⁶

Anlam tutarlılığının dikkate alınması her zaman yeterli görülmemiştir. Cümlede yer alan dizilimin anlam bakımından sahih olması gerekli olsa da yeterli sayılmamış; anlam tutarlılığının ve anlam bütünlülüğünün gözetilmesi ne kadar gerekli sayılsa da lafzen tutarlı ve doğru olması da aynı derecede gerekli sayılmıştır.¹⁷ Nitekim İbn Mâlik (ö. 672/1274) çoğu zaman anlamın lafzi durumdan sonra dikkate alındığını, bazen de lafzi durumun anlamdan sonra dikkate alındığını belirtmiştir. Ancak kimi zaman karışıklığa yol açmamak için anlamın gözetilmesi gerektiğini belirtmiştir. “ أعط من سألتك لا من أعط من سألك ” örneğinde olduğu üzere “من” lafzına bağlı kalınarak müzekkerlik tercih edilseydi istenen anlama ulaşmak mümkün olmayacaktı. Bu ve benzeri durumlarda lafızdan ziyade anlam durumunun göz önünde bulundurulması zorunlu sayılmıştır.¹⁸ Aynı çerçevede İbn Mâlik “من” ve “ما” kelimelerinin müfret ve müzekker olduklarını ancak bu ikisinin kullanımında müfret ve müzekker dışında bir varlık kastedildiğinde anlam karışıklığı söz konusu olmazsa bu lafızların müfret ve müzekkerlik durumlarının, anlamın karışma ihtimali bulunduğu zaman ise anlamın dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.¹⁹

2.2. Anlamı Esas Almak

Dil kurallarının vaz edilmesi sürecinde dilcilerin temel usullerinin yanında tuttukları ilkelerden biri de anlamın esas alınmasıdır. Bir önceki başlıktan farklı olarak burada lafzın i'rab açısından konumundan ziyade anlamın esas alındığı durumlar irdelenecektir. Anlamı gözetmek, anlama hamletmek ve

16 Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, ts.), 1: 206-211; Halid b. Abdullah Ezherî, *Şerhu't-tasrîh ale't-tavzîh*, nşr. Muhammed Bâsil Uyunu's-Sûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 1: 218; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1: 493, 504, 570. Aynı durum fail ve mefûlünbih için de geçerlidir. Bk. Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2: 90; Saîd Afgânî, *el-Mûciz fi kavâidi'l-lugati'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003), 268. Benzer örnekler için bk. Cemâlüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*, nşr. Abdurrahman Seyyid ve Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Kahire: Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1990), 1: 296; Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, 2: 138; Muhammed b. Yusuf b. Ahmed Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid bi şerhi Teshîli'l-fevâid*, nşr. Ali Ahmed Fahir v.dğr. (Kahire: Daru's-Selam, 2007), 2: 724.

17 İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal*, 2: 402.

18 İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*, 1: 212, 213. Benzer görüşler için bk. Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 2: 724; Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 1: 235.

19 Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 2: 721.

anlamı öncelemek gibi anlam temalı gerekçe izahları nahiv eserlerinde sıklıkla yer almıştır. İbn Cinnî (ö. 392/1002) manaya hamlin Arapçada sıkça başvurulan bir yöntem olduğunu söylemiş,²⁰ Arapçada genel olarak kurallara dikkat edilmekle birlikte hazf, ziyade, takdim, tehir, manaya hamletme ve tahrif gibi farklı yollara başvurulduğunu belirtmiştir.²¹ Söz gelimi atif konusunda İbn Serrâc (ö. 316/929) anlama hamletmenin daha doğru olduğunu belirtmiştir.²² Lafza veya manaya hamletme konusu Basra ve Kûfe ekolleri arasında tartışılmıştır. Kûfe ekolüne göre lafza veya manaya hamletmek gerektiğinde öncelikle manaya, sonra lafza hamledilmelidir. Manaya hamledilmesinin sebebi lafza hamledilmesi halinde anlamın tam olarak ortaya çıkamama durumudur.²³ İbn Usfûr (ö. 669/1270) ise şöyle demiştir: Lafza ve manaya hamletmekle karşı karşıya kalındığında öncelikle lafza hamletmek tercih edilmelidir.²⁴ Müberred'e (ö. 286/900) göre bir şeyin lafza hamledilmesi mümkün olduğu halde manaya hamledilmesi doğru değildir. Nitekim "ما جاءني غير زيد" cümlesindeki "غير زيد" aslında "إلا زيد" demektir. Dolayısıyla "عمرو" kelimesi lafzına (mecrurluk) değil i'rab konumuna (fâillîğe) hamledilmiştir.²⁵

İbnu'l-Enbârî'ye (ö. 577/1181) göre ise aynı anda hem lafız hem de manaya hamletmek sadece manaya hamletmekten daha güzeldir.²⁶ Ebû Hayyân (ö. 745/1344) lafzi durum çelişkiye neden olduğunda anlamın dikkate alınması gerektiğini söylemiştir.²⁷ Zeccâcî de bu konuda şöyle demiştir: "إن زيدا قائمٌ وعمرو" dendiğinde cümlede atfedilen kelime olan "عمرو" kelimesi için iki ihtimal vardır: İlkinde göre "إن"nin ismine atfetmek ve mansûb kılarak "إن زيدا قائمٌ وعمراً" demektir. İkinci ihtimal ise merfû yapmaktır. Mansûpluk tercih edildiğinde lafza hamledilmiş, merfûluk tercih edildiğinde manaya hamledilmiş olmaktadır. Merfûluğun ise üç şekilde izahı mümkündür: Haberde gizli olan zamire atfedilerek merfû yapılabilir. "إن"nin konumuna atfedildiği için merfû yapılabilir. "إن" ismi ve haberinin gelmesi suretiyle kelamın tamamlanmasının ar-

20 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2: 423.

21 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2: 360.

22 İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-nahv*, 2: 309.

23 Nâzıru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 2: 730.

24 Nâzıru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 2: 717.

25 Müberred, *el-Muktedab*, 3: 281.

26 Ebû'l-Berekât Abdurrahman İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilil-hilâf beyne'l-basriyyîn ve'l-kûfiyyîn* (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 2007), 2: 416.

27 Ebû Hayyân Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerhi Kitâbi't-Teshîl*, nşr. Hasan Hindâvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 4: 363.

dından manaya hamlederek atfetmek de mümkündür. Ancak sözü tamamlamadan manaya hamletmek doğru sayılmamıştır.²⁸ Nitekim şu ayette de benzer durum geçerlidir: {أَنْ اللَّهُ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ} (Tevbe 9/2) ayetinin anlam bakımından aslında “اللَّهُ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ” şeklinde olduğu, “أَنْ”nin tekit için getirildiği ve bu sebeple bu cümleye atfedilen “رسول” kelimesinin de merfûlüğünün mana bakımından uygun olacağı belirtilmiştir. Bu sebeple اِنْ'nin ismi üzerine atfedilen kelimenin merfûlüğünü tercih etmişlerdir.²⁹

{وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا} (Âl-i İmrân 3/97) ayeti i'râb edilirken “حج البيت” mübtedâ kabul edilmiş, haber için iki ihtimale yer verilmiştir. Buna göre haber harfi cer ve mecrûrundan oluşan “لِلَّهِ” veya “عَلَى النَّاسِ” terkipleridir. Ancak anlam bakımından ele alındığında ayetin bir nevi bağlayıcılık ve sorumluluk içerdiği ve vücûp ifade eden fiillerin “عَلَى” harfi cerini çağrıştırdığı belirtilerek “عَلَى النَّاسِ” terkinin haber olması daha münasip görülmüştür.³⁰ “ما قام القومُ غيرُ زيدٍ وعمرو” cümlesinde yer alan “عمرو” kelimesinin “زيد” lafzına hamledilerek mecruluğu, manaya hamledilerek merfûlüğü mümkündür. Çünkü bu cümle “ما قام إلا زيدٌ وعمرو” anlamındadır.³¹

Özellikle müzekkerlik ve müenneslik durumlarında görülen kural dışı durumlar manaya hamletme şeklinde değerlendirilerek tevil edilmiş ve kural dışı durum, anlamın gözetildiği iddiasıyla gerekçelendirilmiş veya tevil edilmiştir. İbn Cinnî gerek Kur'ân'da ve gerekse Arapların manzum ve mensur eserlerinde müzekkerin müennes, müzennesin müzekker sayılmasının ve topluluğun fert, ferdin topluluk kabul edilmesinin çok olduğunu belirtmiştir. {فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ} (Bakara 2/275) ayetinde geçen “موعظة” kelimesine göre fiil “جاءته” şeklinde gelmeliydi. Ancak “موعظة” kelimesi “وعظ” anlamında kullanıldığından ve her ikisi de aynı manaya geldiğinden fiil, manaya hamledilmiş ve müzekker zikredilmiştir. Yine {إِنْ رَحِمَهُ اللَّهُ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ} ayetinde geçen “رحمة” kelimesinin lafzı dikkate alınacak olsa “إِنْ”nin haberi olan “قريب” kelimesinin

28 Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İsmail Zeccâcî, *Ahbâru Ebî'l-Kâsım ez-Zeccâcî*, nşr. Abdülhüse-yin el-Mübârek (Bağdat: Daru'r-raşid li'n-Neşr, 1980), 25. Benzer bir izah için bk. İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 4: 539, 540.

29 Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârun (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1988), 1: 238; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-nahv*, 1: 240; Zeccâcî, *Ahbâru Ebî'l-Kâsım ez-Zeccâcî*, 24, 25; Sîrâfî, *Şerh'u Kitâb'i Sîbeveyh*, 2: 473; Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî, *Sîr'u smâti'l-i'râb*, nşr. Hasan Hindâvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1993), 1: 371, 372.

30 Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah Süheylî, *Netâicu'l-fiker fi'n-nahv*, nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 240.

31 Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2: 228.

“قرينة” şeklinde gelmesi gerekirdi. Ancak burada “رحمة” kelimesi ile “المطر” kastedildiğinden ayetin dizilimi bu şekilde gelmiştir.³² İbnü'l-Enbârî Arapların kullandıklarında bu durumun çokça yer aldığını belirtmiştir. “يا أيها الراكب المزجي مطيئته” Şiirinde geçen “الصوت” kelimesi müzekker olduğu için “هذا الصوت” denmesi gerekirken “هذه الصوت” denmiştir. Burada “الصوت” kelimesi “صيحة” anlamında kullanılması nedeniyle müennes bir anlama hamledilmiştir. Yine “إذ هي أحوى من الرّبيعيّ حاجبه \ والعين بالإثم الحاري مكحول” şiirinde geçen “مكحول” kelimesi müennes kabul edilen “العين” için getirilmesine rağmen müzekker getirilmiştir. Mesele “العين” kelimesinin “عضو” anlamında kullanıldığı söylenerek izah edilmiştir. İbnü'l-Enbârî anlamı gözeterek kural dışına çıkma durumunun Araplardan duyulan şeylerle sınırlı olduğunu belirtmiştir.³³

Yine Süheyli (ö. 581/1185) aynı konuda şu ayetlere yer vermiş ve meseleye farklı bir izah getirmiştir. {ومنهم من حقت عليه الضلالة} (Nahl 16/36) ayetinde geçen “حق” fiilinin de {وفريقاً حق عليهم الضلالة} (A'râf 7/30) ayetinde geçen “حق” fiilinin de fâili “الضلالة” kelimesidir. Ancak ilkinde müennes, ikincisinde ise müzekker zikredilmiştir. Gerekçesinden söz edilirken fiil ile fâil arasındaki ara ne kadar uzarsa müennesliğe bağlı kalma şartının o kadar zayıflayacağı belirtilmiş ve ilkinde “عليه”, ikincisinde “عليهم” kelimesi harf sayısı bakımından farklı olduğundan ikincisindeki fiil ve fâil arasındaki ara birincisine göre daha uzak sayılmış ve bu nedenle müzekkerlik uygun görülmüştür. Bu izahın ardından Arapların çoğu zaman kıyâsın gerektirdiği hükmü bırakıp anlamın gerektirdiği duruma uydukları belirtilmiştir. Kıyâsa göre caiz olmayan durumlarda manaya hamletmek güzel sayılırken kıyâsa uygun olan ve Araplar tarafından kullanılan uygulamalarda anlam inceliklerini göz önünde bulundurmanın güzel sayılması daha tabiidir. Lafzın müenneslik gerektirdiği durumlarda manayı dikkate alarak müzekkerliğin tercih edilmesi bu şekildedir.³⁴

{ومن الشياطين من يغوصون له} (Enbîyâ 21/82) ayetinde geçen “يغوصون” fiili tekil gelmesi gerekirken anlam gözetilerek çoğul getirilmiştir. Yine {بلى من أسلم وجهه لله} (Bakara 2/112) ayetinde tekil başlayan üslup çoğula dönmüştür.³⁵ {ومن الناس من يعبد الله على حرفٍ}

32 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2: 411.

33 İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 2: 628-643. Benzer durum için bk. Mecdüddîn Ebû's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Bedî' fi ulmi'l-Arabiyye*, nşr. Fethî Ahmed Aliyyüddin (Mekke: Câmîatu Ummu'l-Kurâ, 1420), 1: 105.

34 Süheyli, *Netâicu'l-fiker*, 132, 133.

35 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2: 419, 420.

ile {ومنهم من يستمعون إليك} (Yunus 10/42) ayetinde geçen “من” kelimesinin müfret ve müzekker bir mana içerdiği daha önce ifade edilmişti. Buna göre ilk ayette onunla ilgili “يعبد” fiili tekil, ikinci ayetteki “يستمعون” fiili ise çoğul gelmiştir. Bu durum İbn Yaîş (ö. 643/1245) tarafından şöyle değerlendirilmiştir: Zamir ilkinde lafzının (müfret ve müzekker olma) durumu gözetilerek tekil bir kalıpla gelmiş, ikincisinde ise anlam gözetilerek çoğul kalıpla gelmiştir.³⁶ {فظلت أعناقهم} {فطلت أعناقهم} (Şuarâ 26/4) ayetinde geçen “خاضعين” kelimesi hal olarak i’rab edilmiştir. Ancak bilindiği üzere hal konumunda gelen kelime, ilgili olduğu ögeye (sahibu’l-hâl) cins (müzekkerlik ve müenneslik) ve sayı (müfret, mü-sennâ, cemi) bakımından uymak zorundadır. Burada hal, anlam bakımından “أعناقهم” kelimesi ile ilgili olup akılsız varlıkların çoğulları genellikle müfret müennes kabul edildiklerinden “خاضعين” kelimesinin “خاضعة” şeklinde gelmesi gerekirdi. Ancak burada da durum anlama hamledilerek izah edilmiş ve “فظلوا خاضعين” şeklinde tevil edilmiştir.³⁷

Anlama hamletmek suretiyle genel kuralın dışına çıkılan duruma bir diğer örnek masdar konusundadır. Masdarlar fâil veya mef’ûle muzaf kılındıklarında fâil veya mef’ûle bir kelime atfedilecek olursa ma’tûfu’n-aleyhin anlamı gözetilerek ma’tûfun i’rablandırılması mümkündür. “أعجبتني ضرب زيد وعمرو وبكرًا” cümlesinde yer alan “زيد” fâil manasında olduğundan ona atfedilen “عمرو” kelimesi için fâillik manasına atıfla merfûluk mümkündür.³⁸ Sibeveyh yine atıf konusunda kelimenin anlamını veya i’rab konumunu gözetmek suretiyle ortaya çıkan farklı i’rab durumlarına temas etmiş, “هذا ضارب زيد وعمرو” cümlesinde geçen ve muzaf olan ism-i fâilden sonra gelen “عمرو” kelimesi ile ilgili ihtimallere yer vermiştir. Cümlenin “هذا ضارب زيد وعمرو” şeklinde söylenmesi mümkün olduğu gibi “هذا ضارب زيد وعمرو” şeklinde söylenmesi de mümkündür. Bu durumda “ضارب” kelimesinin anlamı göz önünde bulundurulmuş olmakta ve cümle “هذا ضارب زيد ويضرب عمرو” şeklinde tevil edilmektedir.³⁹

36 İbn Yaîş, *Şerhu’l-mufassal*, 1: 160.

37 Nâzîru’l-Ceyş, *Temhîdu’l-kavâid*, 2: 969. Benzer örnekler için bk. İbn Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 2: 13, 309; Ebû Hayyân Endelûsî, *İrtişâfu’l-darb min lisâni’l-Arab*, nşr. Receb Osman Muhammed, Ramazan Abduttevvâb (Kahire: Mektebetu’l-Hancı, 1998), 2: 1026; 3: 1522; Endelûsî, *et-Tezyîl ve’t-tekmîl*, 3: 107; Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 1: 221; İbnü’l-Enbârî, *el-İnsâf*, 2: 413, 414, 628, 638, 639; İbn Yaîş, *Şerhu’l-mufassal*, 3: 323, 339.

38 İbnü’l-Esîr, *el-Bedî’ fi ilmi’l-Arabiyye*, 1: 522, 523.

39 Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2: 27, 28.

2.3. Sözüñ Uzaması

Cümlede yer alan kelimelerin diziminde genel ve yaygın olan uygulama fiil cümlesinde fiil, fâil ve mef'ûl şeklinde, isim cümlesinde ise mübtedâ, haber şeklindedir. Bu dizilim esnasında cümlelerin unsurlarının cins (müzekkerlik-müenneslik) ve sayı (müfret, müsennâ, cemi) bakımından uyumuna özen gösterilmiştir. Ancak bazen çeşitli gerekçelerle cümlelerin kurallı diziliminin değiştirildiğine veya sözüñü ettiğimiz uyumun görmezden gelindiğine şahit olunmuştur. İşte bu kısımda genel ve yaygın cümle diziliminin dışına çıktığı durumlardan biri olan sözüñ uzaması olgusu üzerinde durulacaktır. Sözüñ uzamasından kastedilen cümledeki doğal dizilimin esnemesi ve cümlelerin unsurlarının yer değiştirmesidir. Sîbeveyh (ö. 180/796), İbn Serrâc, İbn Cinnî, İbnü'l-Enbârî, İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210), Şâtübî (ö. 790/1388) gibi dilciler bu konu üstünde önemle durmuşlardır. Sîbeveyh normal şartlarda güzel ve doğru sayılmayan bazı kullanımların sözüñ uzaması nedeniyle güzel sayıldığını belirtmiştir. Söz gelimi “حضر القاضي امرأة” kullanımını doğru bulmuştur. İbn Cinnî söz uzadığında hazif gibi daha önce caiz olmayan bazı durumların caiz olduğunu belirtmiştir.⁴⁰

Sözüñ uzaması olgusu bazen sözüñ özlü söylenmesinin gerekçesi olurken çoğu zaman cümlelerin kurallı diziliminin çeşitli gerekçelerle bozulması sonrasında bazı kuralların görmezden gelinmesinin gerekçesi olmuştur. “أعرف” ifadeyi aslında “أعرف الذي استقر في يدك” demektir. Ancak ikinci ifade birinciye göre daha uzun olduğundan ilki tercih edilmiştir. “حضر القاضي اليوم” cümlesinde olduğu üzere “امرأة” kelimesi fâil olduğu halde fiil müennes gelmeyip bilakis müzekker gelmiştir. Bunun gibi fiil ile fâil arasındaki mesafenin uzadığı durumlarda bu tür kullanımlar mümkün görülmüştür.⁴¹ Bilindiği üzere merfû muttasıl zamir üzerine atıf yapmak gerektiğinde munfasıl bir zamirle tekit edilmesi zorunludur. Nitekim {اسكن أنت وزوجك الجنة} (Bakara 2/35) ayetindeki “أنت” zamiri, {إنه يراكم هو وقبيلته} (A'râf 7/27) ayetindeki “هو” zamiri bu nedenle gelmiştir. Önce fiillerde gizli olan zamirler, munfasıl zamirlerle tekit edilmiş ve daha sonra atfedilmiştir. Dolayısıyla “زيدٌ قام وعمرو” cümlesindeki “قام” kelimesini “قام” fiilinde gizli olan zamire doğrudan atfetmek

40 Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2: 38, 317; İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1: 298; Sîrâfî, *Şerh'u Kitâb'i Sîbeveyh*, 3: 56; İbn Cinnî, *Sirr'u smâti'l-i'râb*, 1: 382; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 2: 469; Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa Şâtübî, *el-Mekâsîdü'ş-şâfiye fi şerh'l-hulâsati'l-Kâfiye*, nşr. Ayyâd b. İd es-Sübeyyî (Mekke: Câmîatu Ummu'l-Kurâ, 2007), 1: 521; İbnü'l-Esîr, *el-Bedî' fi ilmi'l-Arabiyye*, 1: 91, 453.

41 Sîrâfî, *Şerh'u Kitâb'i Sîbeveyh*, 2: 368; İbn Cinnî, *Sirr'u smâti'l-i'râb*, 2: 560; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*, 2: 112; Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 6: 195; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 4: 1589; Şâtübî, *el-Mekâsîd*, 2: 572.

caiz sayılmamış ve çirkin görülmüştür. Ancak sözün uzaması ve araya başka öğelerin girmesi halinde munfasıl zamirle tekit edilmesi şartı gerekli görülmemiş ve doğrudan atfa cevaz verilmiştir. {لو شاء الله ما أشركنا ولا أبأونا} (En'âm 6/148) ayetinde geçen “أبأونا” kelimesinin tekitsiz olarak doğrudan “أشركنا” fiilindeki zamire atfedilmesi mümkün değildir. Ancak hem atf harfi ve hem de nefy edatının sözü uzatması ve bir fasıla oluşturması nedeniyle mümkün olmuştur. Bu fasıla ve sözün uzaması tekit yerine geçmiştir.⁴² Benzer bir durum {فاستقم كما أمرت ومن تاب معك} (Hûd 11/112) ayeti hakkındaki yorumda da göze çarpmaktadır. Ayetin “فاستقم أنت ومن تاب معك كما أمرت” şeklinde tevil edilmesi halinde yine merfû zamire munfasıl zamirle tekit etmek suretiyle atfetme zarureti gündeme gelecektir. Ancak sözün uzaması bu tekidin yerini tutan geçerli bir mazaret sayılmıştır.⁴³

Arapçada şart içerikli cümleler; birinci kısmı şart cümlesi, ikinci kısmı cevap cümlesi olmak üzere iki kısımdır. Ancak bazı durumlarda cevap cümlesi hafzedilmiştir. Cevap cümlesinin hafzedilebilmesi için öncelikle cevap cümlesinde söylenecek olan kısmın bilinmesi ve şart fiilinin mazi olması gerektiğinden söz edilmiştir. Buna ilave olarak sözün uzaması da cevap cümlesinin hafzedilebilmesi için yeterli şartlardan sayılmıştır.⁴⁴ Benzer bir durum kasem cümlelerinin cevabında gelmesi gereken “ل” harfi için de geçerlidir. Nitekim {قد أفلح من ركاهها} (Şems 91/1) ayetinin cevabı niteliğinde olan {قد أفلح} (Şems 91/9) ayetinin baş kısmının kaseme cevap olacak şekilde “لقد أفلح” olması gerektiği, ancak sözün fazlaca uzaması nedeniyle buna gerek görülmediği söylenmiştir.⁴⁵ Yukarıda da geçtiği üzere {ولله على الناس حج البيت من استطاع إليه سبيلا} (Âl-i İmrân 3/97) ayetinin i'râbında “حج البيت” mübtedâ kabul edilmiş ve zikredilen izah gereği “على الناس” terkinin haber olması daha münasip görülmüştür. “من” ise genel anlam ifade eden “الناس” kelimesinden bir kısmını hükme tabi tuttuğundan *bedel-i ba'z mine'l-küll* sayılmıştır. Bu durumda “الناس” kelimesine işaret eden bir zamirin bulunması zaruri olmuş ve sanki ayet “من

42 Müberred, *el-Muktedab*, 3: 210; İbnü'l-Esîr, *el-Bedî' fi ilmi'l-Arabiyye*, 1: 376; Ebû'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdrîs İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-muhtesibe*, nşr. Hâlid Abdülkerîm (Kuvveyt: el-Matbaatu'l-Asriyye, 1977), 1: 224; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal*, 2: 280.

43 İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-muhtesibe*, 2: 310. Aynı durum için bk. İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-muhtesibe*, 2: 431.

44 Ebû Muhammed Abdullâh Cemâlüddîn İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-arab*, nşr. Muhammed Muyhiddîn Abdülhamid (Kahire: Dâru't-Talâ', 2004.), 358.

45 Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 3: 151; Müberred, *el-Muktedab*, 2: 336, 337; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-nahv*, 1: 279; Sîrâfî, *Şerh'u Kitâb'i Sîbeveyh*, 2: 381; 3: 376; Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl*, 11: 345; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 6: 3096, 3119, 3084.

”استطاع منهم“ tevilinde gelmiştir. Söz konusu zamirin hazfedilmesi ise genellikle çirkin sayılmıştır. Burada ise başka sebepler de bulunmakla birlikte zamirin hazfedilmesini çirkin olmaktan çıkaran durum iki öge (“من” ve “الناس”) arasındaki boşluğun uzamasıdır. Bu durum özel bir neden olarak görülmüş ve genel dil kurallarından feragat edilmiştir.⁴⁶

2.4. Telaffuz Kolaylığı

Telaffuz kolaylığı dilcilerin dile dair kullanım ve üslupların tercihinde dikkate aldıkları unsurların başında gelmiştir. Bir kelime ve cümle diziliminin telaffuzu kolaylaştırması, dile hafif ve kolay gelmesi dilcilerin o kelime ve cümle dizilimini tercih etmelerinde önemli bir etken olurken dile zor ve ağır gelmesi bir kullanımdan uzak durulmasına yol açmıştır. Fasih kimselerin ağır lafızlardan kaçındıkları ve sözde hafifliği tercih ettikleri belirtilmiştir. Bu sebeple pek çok sarf ve nahiv meselesinde ifade ve üslubun dile hafif gelmesi öncelenmiştir. Sibeveyh, sözün bir kısmının diğerinden ağır olduğunu, söz gelimi fiillerin isimlerden daha ağır olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Araplar çok kullanılan şeylerde telaffuz kolaylığına öncelik vermişlerdir. Lafzın söylenişinin kolaylaşması halinde sıkça kullanılacağı ve üzerinde tasarrufta bulunmanın daha da kolaylaşacağı belirtilmiştir.⁴⁸

Kelimenin kolay veya zor telaffuz edilmesi (hafiflik ve ağırlık) isim ve fiilin asıllığı konusunda temel belirleyici olmuştur. Genel kanaate göre isim kolay telaffuz edilir iken fiil zor telaffuz edilir. İsim hafif olduğundan üç harekeyi (merfûluk, mansûbluk, mecrûrluk) ve tenvini alabilir. Fiil ise sadece iki hareke (merfûluk ve mansûbluk) alırken tenvin alamaz. Bu konudaki temel ayırt edici nokta, kelimenin telaffuzunun zor veya kolay olmasıdır. Bu illet herhangi bir nedenle ağırlaşan ve telaffuzu zorlaşan isimlere de teşmil edilmiştir. Nitekim bazı kelimeler (munsarîf) her üç harekeyi ve tenvini kabul ederken bazı kelimeler (gayri munsarîf) sadece iki hareke kabul edip tenvin alamazlar. İsimlerin her üç harekeyi ve tenvini kabul etmesi munsarîf kelimelerin duruma ve fiillerin sadece iki hareke kabul edip tenvin alamaması durumu gayri munsarîf kelimelerin durumuna benzetilmiştir.⁴⁹ Görüldüğü üzere kelime ve cümlelerin telaffuz bakımından hafiflik ve ağırlığı genel yargılara yön veren doğal bir etken olmuştur. Dilde yer alan ve ittifak edilen genel kurallara göre ”میزان, ميقات, ميعاد“ denmesi gereken yerde ”موعد, موقات, موزان“ denmesi bu

46 Süheylî, *Netâicu'l-fiker*, 240-242. Benzer örnekler için bk. İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-nahv*, 2: 396; İbn Bâbeşâz, *Şerhu'l-Mukaddîmeti'l-muhtesibe*, 1: 253; 2: 309; Endelûsî, *İrtişâfu'd-darb*, 4: 1973; İbnü'l-Esîr, *el-Bed' fi'lmi'l-Arabîyye*, 1: 59; 2: 432; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 6: 3140.

47 Sibeveyh, *el-Kitâb*, 1: 20, 21.

48 İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal*, 3: 141.

49 Sîrâfî, *Şerh'u Kitâb'i Sibeveyh*, 1: 159, 160; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal*, 1: 165.

çerçevede değerlendirilmiş ve sesler arasındaki uyumsuzluğun kelime telaffuzunu kolaylaştırdığı durumlarda uyumlu bir ses bütünlüğü aranmıştır.⁵⁰

İbn Cinnî'ye göre lafızda kolay olanı tercih etme durumu hissî ve tabîî bir durumdur. Nahivciler de hisse göre düşünüp karar vermişler ve durumun kişiye hafif veya ağır gelmesine göre ihticacda bulunmuşlardır. İbn Cinnî bu hususta dikkat çekici bir örneğe yer vermiştir. İbn Cinnî'nin naklettiğine göre Ebû İshak ez-Zeccâc'a (ö. 311/923) fâilin neden merfû ve mef'ûlün neden mansûb olduğu sorulduğunda birbirlerinden ayırt edilmeleri için böyle yapıldığını söylemiştir. Aksi yapılırdı da aynı şekilde ayırt edilmezler miydi şeklindeki muhtemel bir soruya da şöyle cevap verileceğini söylemiştir: Onların yaptıkları en doğru olandır. Çünkü bir fiilin birden fazla mef'ûlü olabilirdiği halde birden fazla fâili olamaz. Bu nedenle az olduğundan dolayı fâil merfû, çok olduğundan dolayı da mef'ûl mansûb kılınmıştır. Onlar telaffuz bakımından ağır saydıkları az, hafif saydıkları da çok olsun diye bu yola başvurmuşlardır.⁵¹

İbn Cinnî, Arapçada bazen telaffuz bakımından zor olan bir lafızda daha zor bir yöne kaçarak telaffuz kolaylığı arayışına başvurulduğunu, bir harfin dile çok zor gelmesi nedeniyle daha zorunu kullanarak telaffuz kolaylığının elde edildiğini söylemiştir. Söz gelimi "حيوان" kelimesinin aslı "حييان" şeklinde olup kelimeye yer alan ikinci "ي" harfi dile zor gelmekte ve telaffuzu zorlaştırmaktadır. Ancak "و" harfinin "ي" harfinden daha ağır olduğunu bilen Araplar "ي"dan "و" a geçiş yapmışlardır. Buna benzer geçişler sadece zikredilen harflerde olmamış, başka harflerde de benzer değişimlere başvurarak telaffuz kolaylığı sağlamışlardır.⁵² Genel kurala göre "نوح, لوط, هند" gibi kelimeler gayri munsarif olmalıdır. Ancak İbn Cinnî gayri munsariftikten bahsederken bunun gibi orta harfi sakin olan bazı kelimelerin munsarif kabul edildiğini belirtmiş ve söz konusu kelimelerin munsarif kabul edilmesinde lafzın kolay telaffuz edilmesinin ağır bastığını ve hafifliğin gayri munsarifik sebeplerinden daha baskın çıktığını ifade etmiştir. Çünkü gayri munsarifik için gerekli olan iki sebep orta harfte yer alan sükûn karşısında yetersiz kalmıştır. Bu durumda söz konusu kelimelerin munsarif kabul edilmesinde gözetilen en temel husus telaffuz kolaylığı olmuştur. Bir başka deyişle nahivciler tarafından vaz edilen

50 İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-nahv*, 3: 306; Sîrâfî, *Şerh'u Kitâb'i Sibeveyh*, 6: 198; 5: 121, 133, 223; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 145; 2: 322; İbn Cinnî, *Sirr'u smâti'l-i'râb*, 2: 732.

51 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 48, 49. Benzer izahlar için bk. Sîrâfî, *Şerh'u Kitâb'i Sibeveyh*, 1: 260.

52 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3: 18-20.

genel hükme göre gayri munsarif olması gereken kelimeler dilcilerin gözettiği bir ilkeden dolayı istisnâî durum kategorisine sokulmuştur.⁵³

Telaffuz kolaylığının belirleyici olduğu bir diğer konu da kelime yapısı ile ilgilidir. Ebû Saîd Sîrâfî (ö. 368/979) şöyle demiştir: “İdgâm iki kısımdır. İlki zaruret gereği yapılandır. İkincisi ise kelimenin kolayca telaffuz edilmesi için yapılandır. Zaruret gereği yapılan idgâm aynı cinsten iki harfin peşpeşe gelmesi ve ilk harfin sakin, ikinci harfin hemze dışında harekeli bir harf olması nedeniyle yapılan idgâmdır. Kolay telaffuz için yapılan idgâm ise ilki aynı cinsten iki harfin peşpeşe gelmesi halinde birincisinin hafiflik için sakin kılıpı diğerine idgâm edilmesidir. Aslında “رد - يرد” olan “رد - يرد” ve “احمر - يحمر” olan “احمر - يحمر” gibi kelimelerin telaffuz kolaylığı sağlamak üzere şeddeli hale getirilmesi bu çerçevede değerlendirilmelidir.⁵⁴ Yine aynı konunun devamı niteliğindeki bir örnek de içinde peşpeşe tekrarlanan harflerin bulunduğu muzaaf fiillerin emir fiil kalıbı hakkındadır. “مَدَّ، رَدَّ، مَرَّ، مَدَّ” gibi içinde şeddeli harf bulunan fiillerin emir kalıplarından söz edilirken “مَدَّ - يَمُدُّ، رَدَّ - يَرُدُّ” gibi muzârideki orta harfi zammeli olanlarının emirleri ile ilgili “مَدَّ، مَدَّ، مَدَّ” olmak üzere üç ihtimale yer verilmiştir. Daha sonra da fethanın harekelerin en hafifi olduğu söylenerek telaffuzu kolay olması nedeniyle “مَدَّ” kalıbı öne çıkarılmıştır.⁵⁵

Kuralsız çoğul kalıpları ele alınırken müfredi “فَعَلَ” olan kelimelerin çoğulunun daha çok “أَفْعُلُ” kalıbında getirildiğinden söz edilmiş ve bunun sebebi hakkında şöyle denmiştir: Bunun ilk sebebi telaffuz kolaylığı iken ikinci sebebi kullanım sıklığıdır. Bu nedenle telaffuz bakımından en kolay ve harf sayısı bakımından en az olanı tercih edilmiştir. Zira çoğul kalıbı tekiline göre getirilmektedir. Eğer müfredi hafif ve harf sayısı az ise cemisi de harf sayısı az ve telaffuzu kolay olacak şekilde getirilmektedir. Müfredi ağır ve hafleri çok ise cemisi de buna göre gelmektedir.” Görüldüğü üzere kelimelerin tekil ve çoğul kalıplarının vaz edilmesi sürecinin arka planında kelimenin daha kolay telaffuz edilmesi amacı hep saklı tutulmuştur.⁵⁶ Söz gelimi “رَبَطَ” fiilinin muzârîsi ile ilgili “يَرِبُطُ” “يَرِبُطُ” olmak üzere iki ihtimale yer verilmiştir. İnsan-

53 Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Munsif şerhu kitâbi't-tasrif*, nşr. Abdullah Emin İbrahim Mustafa (Kahire: İdaratü'l Hayâti't-Türâsi'l-kadîme, 1954), 1: 32; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal*, 1: 193; İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-nahv*, 2: 92; Şâtübî, *el-Mekâsîd*, 5: 635.

54 Sîrâfî, *Şerh'u Kitâb'i Sibeveyh*, 5: 411.

55 Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer İbn Dürüsteveyh, *Tashîhu'l-fasih ve şerihî*, nşr. Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Kahire: Meclisu'l-A'lâ li Şüûni'l-İslâmiyye, 1998), 80.

56 İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal*, 3: 233.

ların çoğunun ilkinin seçtikleri halde fasih kimselerin telaffuz bakımından kolay olması sebebiyle ikinci kullanımı tercih ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca bu durum sadece bu fiile has olmayıp başka örnekleri de bulunmaktadır.⁵⁷ Yine Arapçaya özgü bir kullanım olan şaşkınlık ve hayret durumlarında başvuru- lan taaccub kalıbı ile iki şey arasındaki tercih, üstünlük ve kıyaslamada kullanılan ism-i tafidil kalıbının telaffuz kolaylığı ilkesi gereği mazi fiilindeki harf sayısı üç olan (sülâsî) fiillerden türetildiği belirtilmiştir.⁵⁸ Mebnî kelimelerin sahip oldukları hareketlerin nedenlerinden söz edilirken bunların en başında telaffuz kolaylığına yer verilmiştir. Söz gelimi “هو، هي” gibi kelimelerin sonları fetha ile hareketlenmiştir. Çünkü fetha hareketlerin en hafifidir. Mazi fiilde de benzer durum söz konusudur.⁵⁹

Gayri munsarîf konusu ele alınırken on illete yer veren Sîrâfî bu illetlerden ikisinin bir isimde bulunması halinde ismin gayri munsarîflik hükümlerine tabi olacağını ve böylece tenvin ve cer kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Tek bir illetin gelmesi halinde gayri munsarîf olmayacağını gerekçesini izah ederken şöyle demiştir: “Bir illetin gelmesi munsarîf olmasına engel olmamıştır. Çünkü isim, isim olması nedeniyle bir hafifliğe sahiptir. Bir ağırlık dâhil olduğunda bu hafiflik ona mukavemet kazandırdığından bu ağırlık isme hâkim olamaz. Ancak iki ağırlık gelirse hâkim olur.”⁶⁰ Görüldüğü üzere yapı bakımından kelimelerin daha kolay söylenmesi bazı durumlarda gerek kural koyucunun zihni arkaplanında yer alarak istisnâî durumların tayin edilmesine ve gerekse kural koyma sürecinden sonraki dilcilerin dilsel olguların ardında yatan nedenleri yorumlama ve değerlendirme biçimlerine hâkim olmuştur. Sözü edilen durumla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bu kadarıyla yetinmek doğru olacaktır kanaatindeyim.⁶¹

2.5. Kullanım Sıklığı

Dilcilerin kural tercihlerinde önemli oranda iz bırakan olgulardan biri de kullanım sıklığıdır. Bir ifade veya üslubun çok kullanılıyor olması bilindiği, anlaşıldığı ve yaygın olduğu anlamına gelir. Yeni bir uygulama içermeyen ve alışkın olunan kullanımlar insanlar tarafından çoğu zaman tercih edilmiştir.

57 İbn Dürüsteveyh, *Tashîhu'l-fasîh ve şerhîhî*, 55. (İbn Dürüsteveyh burada fasih kimselerin terk ettiği her kullanımın yanlış olmadığına, onların bazen fasih kullanımı başka bir fasih kullanım veya başka bir illet nedeniyle terk ettiklerine işaret etmiştir.)

58 Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed Harîrî, *Dürretu'l-gavvâs ve şerhuhâ ve havâşîhâ ve tekmeletuhâ*, nşr. Abdülhafîz Fergalî Ali el-Karanî (Beyrut: Dâru'l-Cil - Kahire: Mektebetu't-Turâsî'l-İslâmî, 1996), 160.

59 Şâtîbî, *el-Mekâsîd*, 1: 122.

60 Sîrâfî, *Şerh'u Kitâb'i Sîbeveyh*, 3: 455, 456.

61 Benzer örnekler için bk. İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 2: 100; 3: 142; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 64; 3: 162; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 5: 364; Şâtîbî, *el-Mekâsîd*, 7: 596; el-Ezherî, *Şerhu't-tasrîh*, 2: 614.

İnsanlar yeni uygulama ve kullanımlara alışmak yerine alışkın oldukları durumu sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Bu da insanlar arasındaki dilsel olguların bazılarının diğerlerinden daha çok öne çıkmasına neden olmuştur. Dil bilgileri de kural koyma ve gerekçe izah etme süreçlerinde bu durumu büyük oranda dikkate almışlardır. Bir kullanım yaygın olması, bir üslup ve ifadenin sıkça kullanılıyor olması kimi zaman o kullanım ve üsluba koruyucu bir nitelik kazandırmış ve onu kural dışı olmaktan korumuştur. Bununla birlikte bir kullanıma sıkça başvurulması bazen kıyâsın dışına çıkılmasının geçerli bir mazereti sayılırken bazen de kabul edilebilirliğinin izahında önemli bir gerekçe oluşturmuştur. Bir şeyin yaygın ve çokça kullanılıyor olması ona başkalarına verilmeyen bir öncelik ve genişlik tanınmasına neden olmuştur. Az kullanılan ifade ve üsluplara verilmeyen hüküm genişliği çokça kullanılan, çokça başvuru alan ifade ve üsluplara verilmiştir.⁶²

İbn Cinnî sıkça kullanılan bir uygulamanın kıyâsa aykırı olması halinde kıyâsın değil çok kullanılan uygulamanın tercih edileceğini belirtmiştir. Bu nedenle her ne kadar Temîm lehçesi kıyâs bakımından güçlü olsa da Hicâz lügatı Temîm lügatına tercih edilmiştir. Çünkü Hicâz lügatı daha çok kullanılmış ve Kur'ân büyük oranda onunla nazil olmuştur.⁶³ İbn Vellâd (ö. 336/948) bir kullanımdan söz ederken “o kadar sık kullanılmıştır ki şiir veya başka bir delile ihtiyaç kalmamıştır.” diyerek kullanım sıklığının ne kadar önemli ve güçlü bir etken olduğunu ve kabul edilebilirliğini güçlendirmek üzere şiir veya başka delille desteklenmeye ihtiyaç bırakmadığını vurgulamıştır.⁶⁴ Süyûtî de bir kullanımın fasihliğinin ölçütlerine yer verirken bir kullanımın fasih olmasının şartının Araplar tarafından sık kullanılması olduğunu belirtmiştir.⁶⁵

Bilindiği üzere kasem için kullanılan bazı harfler vardır ve bunların en sık kullanılanları “ت, ب, و” harfleridir. Kasem harflerinin kullanımında da bir fiil takdirinden söz edilmiştir. Buna göre kasem harflerinin öncesinde “أحلف” fiili bulunmakta olup “أحلف بالله, والله, تالله” ifadeleri aslında “أحلف بالله” şeklindedir. Buna kıyâs edilerek söz gelimi “مررت بزيد” şeklindeki bir kullanımın yerine sadece “بزيد” demenin mümkün olup olmadığı, kasemde mümkün olanın burada neden mümkün olmadığı sorgulanmıştır. Ancak kasem ifadelerindeki kullanımın Arapların sözlerinde sıkça yer alması, çokça kullanılması nedeniyle fiile

62 İbn Cinnî, *el-Munsif*, 1: 143; Ukberî, *el-Lübâb*, 2: 135; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufassal*, 1: 356.

63 İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1: 124, 125; Celâlüddîn Süyûtî, *el-İktirâh fi usûli'n-nahv*, nşr. Abdulhakîm Atıyye (Dimaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 147.

64 Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn Vellâd, *el-İntisâr li Sibeveyh 'ale'l-Müberred*, nşr. Züheyr Abdulmuhsin Sultan (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 214.

65 Celâlüddîn Süyûtî, *el-Müzhir fi ulûmi'l-lugati ve envâihâ*, nşr. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ v.dğr. (Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, ts.), 1: 187.

gerek kalmadığı ve böylece ifadede fiile yer verilmemeye başlandığı belirtilmiştir.⁶⁶ Yine kasem üslubu ile irtibatlı bir diğer konu da “لَعَمْرُ اللَّهِ” şeklindeki kullanımlarla ilgilidir. Burada “ل” harfinin lamu’l-ibtidâ, “عَمْرُ” kelimesinin mübtedâ ve haberinin de hazfedilmiş bir “قَسَمِي” kelimesi olduğu söylenmiştir. Bu ve benzeri durumlarda haberi hazfedilmiş bir mübtedâ için mansûbluğun da caiz olduğu, lamu’l-ibtidânın olmaması halinde merfûluk ve mansûbluğun mümkün olduğu belirtilmiştir. Ancak lamu’l-ibtidâ varken de her iki durum caiz olması gerekirken lamu’l-ibtidânın bu ve benzeri yerlerde nasb ile kullanılmasının çok olması nedeniyle mansûbluk tercih edilmiştir.⁶⁷ Kasem üslubu ile ilgili bir diğer mesele de kasem için kullanılan edatların hazfedilmesi halinde ortaya çıkacak yeni durum ile ilgilidir. Kasem harfi veya kasem anlamında kullanılan fiil hazfedildiğinde hakkında yemin edilen kelimenin mansûb olması gerekmektedir. Kelimenin mecrûr olarak kalması doğru değildir. Ancak Allah tealânın isimlerinden birine yemin edildiğinde mansûbluk gerekli görülmemiştir. Bu durumda nasb da cer de caizdir. Bunun en önemli gerekçesi yine kullanım sıklığıdır.⁶⁸

Nahiv kuralına göre nidâ edatı olan “يا” harfinin marife bir kelime üzerine doğrudan getirilmesi ve söz gelimi “يا الرجل” denmesi doğru değildir. Bunun tek istisnâsı “الله” lafzıdır. Bu durumun sadece “الله” lafzına has olmasının en başta zikredilen nedeni, çokça kullanılmasıdır. Dolayısıyla Allah lafzının başına nidâ edatının doğrudan getirilmesi doğru kabul edilmiştir.⁶⁹ Soru edatlarından olan “كَمْ”’in aslında “كَمَا” olduğu belirtilmiştir. Nitekim “لَمَّا” bazen “لَمْ” bazen “عِنَّمَا\عَمَّا” bazen “عَم” ve “مَمَّا” ise bazen “مَم” şeklinde kullanılmıştır. Dilciler aynı durumun “كَمْ” edatı için de geçerli olduğunu söylemişlerdir. Her ne kadar Zeccâc Ferrâ’yı (ö. 207/822) bundan dolayı eleştirse de İbn Fâris (ö. 395/1004) hem çokça kullanılmasından dolayı hem de “لَمَّا\عَمَّا\عَم، مَمَّا\مَم” kullanımlarından dolayı söz konusu elif’in düşmesinin doğru olduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Yine hemze ile başlayan sülâsî fiillerin emirlerinde iki hemzenin peşpeşe gelmesinin meydana getirdiği telaffuz zorluğu nedeniyle “أَوْكَل” yerine “كَل”، “أَوْخَذَ” yerine “خَذَ” ve “أَوْمَزَ” yerine “مَزَ” denmiştir. Ancak bu durum kıyâsi bir durum değildir. Sıklıkla kullanılması nedeniyle bu kullanım tercih

66 Ebû'l-Hasan Muhammed b. Abdullah Verrâk, *‘İlelu’n-nahv*, nşr. Mahmud Câsim Muhammed Dervîş (Riyâd: Mektebetu’r-Rüşd, 1999), 212, 213.

67 Nâzıru’l-Ceyş, *Temhîdu’l-kavâid*, 6: 3086.

68 Ukberî, *el-Lübâb*, 1: 377; Nâzıru’l-Ceyş, *Temhîdu’l-kavâid*, 6: 3082.

69 Verrâk, *‘İlelu’n-nahv*, 341, 342; İbnü’l-Enbârî, *el-İnsâf*, 1: 327.

70 Ebul Hüseyin Ahmed İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fıkhi’l-lugati’l-arabiyyeti ve mesâilihâ ve süneni’l-arabi fî kelâmihâ*, nşr. Ahmed Hasan (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997), 115.

edilmiştir. Daha sonra “أمر” fiilinin emri için “أؤمر” ve “مز” kullanımları caiz sayılmıştır. Nitekim “وأمر أهلك بالصلاة” (Tâhâ 20/132) ayeti bu veçhe örnektir. İki fiil (أكل, أخذ) için iki ihtimal söz konusu olmazken sadece bu fiil (أمر) için ikinci bir ihtimale yer verilmesine, bu fiilin sık kullanılma bakımından diğer ikisinin seviyesine gelememesi gerekçe gösterilmiştir.⁷¹

Ferrâ, Arapların “ذهب” ve “انطلق” fiillerini bir ülkeden bahisle kullanıldıklarında müteaddi yaptıklarını ve “ذهبت الكوفة” ve “انطلقت الغور” şeklinde kullanıldıklarını belirtmiştir. Nitekim “دخل” fiili de bu şekilde olup bir mekâna giriş anlamında kullanılacağı zaman harfi cersiz olarak kullanılmıştır. Bunun tek illeti çok kullanılmasıdır.⁷² Aynı konu ile ilgili olarak şöyle denmiştir: “Lâzım fiil mana bakımından mef’ûl olan bir kelimeye isnat edilirse harfi cerle müteaddi yapılır.” Ancak kullanım sıklığı nedeniyle bu kuraldan farklılık taşıyan bir duruma yer verilmiştir. Bu da “دخلت الدار\البيت” şeklindeki kullanımlardır.⁷³ İbnü'l-Enbârî, emir fiilin mebnîliğinden söz ederken “قم” ve “اذهّب” fiillerinin aslında “للتقم” ve “لتذهّب” şeklinde olduğunu, nitekim Allah Teâlâ'nın {فبذلك} {فاليفرحوا} (Yûnus 10/58) buyurduğunu ve Hz. Peygamberin de (a.s) savaşlardan birinde “لتأخذوا مصافكم” buyurduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla çokça kullanıldığından dolayı kelime başlarında yer alan lam harfi ağır bulunmuş ve dile kolay olsun diye hafzedilmiştir.⁷⁴ İbnü'l-Enbârî kıyâsa muhalif olduğu halde sıkça kullanıldığı için doğru kabul edilen bir diğer kullanıma yer vermiştir. “على الماء” için “بلع” ve “بني العم”, “بلعنبر” için “بنو العنبر” ifadesinin kullanımı kıyâsa aykırıdır. Ancak çokça kullanılmasından dolayı kabul edilmiştir. Sözü geçen ifadeler doğru kabul edilse de şaz sayılmış, bunlara kıyâsla yeni kullanımlara yol açılmamıştır.⁷⁵

Ebû Hayyân imâle olgusunun nedenlerinden bahsederken yedi sebep zikretmiş ve bunlardan birinin de kullanım sıklığı olduğunu belirtmiştir.⁷⁶ Yine Ebû Hayyân kullanım sıklığının hazfi gerektiren nedenlerden olduğuna yer

71 İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 5: 276, 277; Cemâlüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik, *İycâzu't-ta'rîf fi lmi't-tasrîf*, nşr. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2009), 155, 156.

72 İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*, 2: 228, 229.

73 İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal*, 1: 428; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 4: 1725, 1726, 1991.

74 Ebû'l-Berekât Abdurrahman İbnü'l-Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İl, 1997), 165, 166; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 2: 427-429.

75 İbnü'l-Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 211, 212.

76 Endelûsî, *İrtişâfu'd-darb*, 2: 534.

vermiştir.⁷⁷ “كان” fiilinin muzârisinde önüne cezm edatlarından birinin gelmesi durumunda “يكن” olması gerekirken sadece bu fiile has olmak üzere “يكن\تناك” olabileceğine hükmedilmiştir. Gerekçe yine kullanım sıklığıdır.⁷⁸ “الأسد\أسد” örneğinde olduğu gibi kullanım sıklığı mef’ûlün bihi nasb eden âmilin hafzediliş sebeplerinden biri olarak zikredilmiştir.⁷⁹ Kullanım sıklığının kural tercih ve gerekçelendirilmesinde öne çıktığı durumlar için örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bu kadarıyla yetinmek doğru olacaktır.⁸⁰

Sonuç

Arap dilcileri vaz ettikleri dil kurallarının kapsamlı ve tutarlı olmasına özen göstermişler, kapsamlılık ve tutarlılığı önceliklemişlerdir. Dil kurallarında istisnâi durumlara yer bırakmayacak ilkelere ulaşmak için çabalamışlardır. Dil kurallarının yetkinliği kapsamlı ve tutarlı olması oranında artacağından aynı şart ve özelliklere sahip kullanımlar için aynı kuralın sorunsuz olarak işletilmesini önemli görmüşlerdir. Söz konusu kaygı, yönlendirici ve kontrol edici bir unsur olarak hep baskın olsa da yaygın kullanımları esas alarak kapsamlı ilkelere ulaşma ve ulaşılan kaidelerin Arap dilini büyük oranda yansıtması amacını da gözden uzak tutmamışlardır. Ancak dilciler, bu konudaki gösterdikleri titizlik ve hassasiyete rağmen kimi zaman dilin doğal yapısı karşısında çaresiz kalmışlardır. Vaz ettikleri kurallar, amaçladıkları gibi Arap dilinin bütününe kapsamamış ve her duruma uyarlanabilecek düzeyde tutarlı olamamıştır. Dil kurallarının kapsamlı, tutarlı ve işlevsel olmasına, iletişimi kolaylaştırmasına öncelik verildiğinde yaygın dil kaidelerine aykırı durumlarla karşılaşmıştır. Bu durumda başlangıçta yaygın kullanımla birebir uyum içinde olmayan dil kaidelerinin yeniden incelenip tashih edilmesi veya dil kuralına aykırı durumun reddedilmesi şeklinde iki ihtimal öne çıkmıştır. Ancak dil bilginleri üçüncü bir yol bularak söz konusu kural ve uygulamalar arasında uzlaşma sağlamışlar ve çoğu zaman genel dil kurallarına aykırı durumlar için makul gerekçeler ileri sürmüşlerdir.

Bu çalışmada dil bilginlerinin dil kurallarına aykırı durumları kurallarla uzlaştırma uğraşları esnasında başvurdukları yollar ve gerekçelendirme biçimleri ele alınmıştır. Kaynaklarda çokça öne çıkan açıklama biçimleri

77 Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmûl*, 11: 356, 388.

78 İbn Cinnî, *Sirr'u sinâti'l-i'râb*, 2: 530; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 3: 1177; Şâtîbî, *el-Mekâsîd*, 2: 211, 212; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 1: 387, 388; Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, 324, 325.

79 Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 4: 1751.

80 Benzer örnekler için bk. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 481; İbn Cinnî, *Sirr'u sinâti'l-i'râb*, 2: 542, 543; Nâzîru'l-Ceyş, *Temhîdu'l-kavâid*, 7: 3363; 10: 5055, 5216; Şâtîbî, *el-Mekâsîd*, 5: 320; 6: 291; Ukberî, *el-Lübâb*, 2: 367.

örnekleriyle irdelenmiştir. Söz gelimi anlam karışıklığının önlenmesi, anlam uyum ve tutarlığının gözetilmesi, kimi zaman sözün uzaması nedeniyle cümlelerin olması gereken dizilim ve tutarlılıkta olmaması, telaffuz kolaylığının sağlanması ve kullanım sıklığının öne çıkması gibi gerekçeler dil bilginlerinin uzlaştırma çabalarında çokça vurguladıkları etkenler olmuştur. Sözü edilen etkenlerin bunlarla sınırlı olmadığını, sadelik, kısa ve öz olma, zahiri durumları gözetme gibi başkaca etkenlerin de yer aldığını, ancak bunların çalışmada ele alınan maddeler kadar öne çıkmadığını söylemek mümkündür. Netice olarak dil kurallarının çoğu zaman doğal dil akışına boyun eğdiği, ortaya çıkan istisnâî durumları görmezden gelmediği ve sağlıklı iletişime yardımcı olma amacını taşıdığı sürece çözüm odaklı yaklaşımlar karşısında esnek olduğu görülmüştür. Bu bakımdan dil kurallarının dile tahakküm edici bir yönü olmakla birlikte doğal dil ortamından bütünüyle uzak olmadığını ve bu nedenle sağlıklı bir bakış açısıyla yaklaşıldığı takdirde dildeki sorunların pek çoğunun yine dil içerisinde çözüm bulduğunu söyleyebiliriz. Yine dilcilerin yaygın kullanımlardan yola çıkarak kapsamlı ve tutarlı kurallara ulaşma gayretlerinin büyük oranda başarılı olduğunu, ancak dilin doğal yapısının kimi zaman dilcilerin ulaştıkları ilkelere direnç gösterdiğini ve kuralları kısmi bir “güncelleme”ye zorladığını söyleyebiliriz. Bu “güncelleme” kimi zaman kuralın yeniden ele alınması şeklinde olurken çoğu zaman vaz edilen kural ile devam edegelen kullanım ve uygulama arasında bir uzlaşma sağlanması şeklinde olmuştur.

Kaynakça

- Afgânî, Saîd. *el-Mûciz fi kavâidi'l-lugati'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003.
- Azâvî, Niame Rahîm. “Difa' 'ani'n-nahvi'l-'Arabî”. *el-Mevrid* 2 (1986): 49-62.
- Beşer, Kemâl. *el-Lugatu'l-Arabiyyetu beyne'l-vehmi ve sûi'l-fehm*. Kahire: Dâru Garîb, 1999.
- Dayf, Şevki. *el-Medârisu'n-nahviyye*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1968.
- Endelûsî, Ebû Hayyân. *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerhi Kitâbi't-Teshîl*. Nşr. Hasan Hindâvî. 3 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Endelûsî, Ebû Hayyân. *İrtişâfu'd-darb min lisâni'l-Arab*. Nşr. Receb Osman Muhammed - Ramazan Abduettevvâb. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1998.
- Ezherî, Halid b. Abdullah. *Şerhu't-tasrîh ale't-tavzîh*. Nşr. Muhammed Bâsîl Uyunu's-Sûr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Hafâcî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Saîd b. Sinân. *Sirru'l-fesâha*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982.
- Harîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed. *Dürretu'l-gavvâs ve şeruhâ ve havâşihâ ve tekmeletuhâ*. Nşr. Abdülhafîz Fergalî Ali el-Karanî. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1996.
- Hasan, Abbâs. “Sarîhu'r-ra'y fî'n-nahvi'l-Arabî: Dâuhû ve devâuhû”. *Mecelletu risâleti'l-İslâm*. 38 (ts.): 190-201.

- Hasan, Abbâs. *el-Lugatu ve'n-nahvu beyne'l-kadîm ve'l-hadîs*. Kahire: Dâru'l-Maârif bi Mısra, 1966.
- Hasan, Abbâs. *en-Nahvu'l-vâfi*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif bi Mısra, ts.
- Hulvânî, Muhammed Hayr. *Usûlü'n-nahvi'l-Arabî*. Rabat: en-Nâşir el-Atlasî, 1983.
- İbn Bâbeşâz, Ebû'l-Hasen Tâhir b. Ahmed b. İdrîs. *Şerhu'l-Mukaddîmeti'l-muhtesibe*. Nşr. Hâlid Abdulkerîm. Kuveyt: el-Matbaatu'l-Asriyye, 1977.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. Nşr. Muhammed Ali Neccâr. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-İlmiyye, 1952.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *el-Munsif şerhu kitâbi't-tasrîf*. Nşr. Abdullah Emin İbrahim Mustafa. 3 Cilt. Kahire: İdâratü'l Hayâti't-Türâsî'l-Kadîme, 1954.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *Sirr'u smâti'l-i'râb*. Nşr. Hasan Hindâvî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1993.
- İbn Dürüsteveyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer. *Tashîhu'l-fasîh ve şerihî*. Nşr. Muhammed Bedevî el-Mahtûn. Kahire: Meclisu'l-a'lâ li Şüûni'l-İslâmiyye, 1998.
- İbn Fâris, Ebul Hüseyin Ahmed. *es-Sâhibî fi fıkhu'l-lugati'l-arabiyyeti ve mesâilihâ ve süneni'l-arabi fi kelâmihâ*. Nşr. Ahmed Hasan. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn. *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. Nşr. Muhammed Muihiddîn Abdülhamid. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn. *Şerhu Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ*. Nşr. Muhammed Muihiddîn Abdülhamid. Kahire: Mektebetü't-Ticariyyeti'l-Kübrâ, 1963.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemâlüddîn. *Şerhu Şuzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-arab*. Nşr. Muhammed Muihiddîn Abdülhamid. Kahire: Dâru't-Talâ', 2004.
- İbn Kâsım, Abdurrahman b. Muhammed. *Hâşiyetu'l-Acrûmiyye*. B.y.: y.y., 1988.
- İbn Madâ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed. *Kitâbu'r-Red ale'n-nuhât*. Nşr. Şevki Dayf. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1982.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Îycâzu't-ta'rîf fi ilmi't-tasrîf*. Nşr. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2009.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Şerhu't-teshîl li İbn Mâlik*. Nşr. Abdurrahman Seyyid - Muhammed Bedevî el-Mahtûn. 4 Cilt. Kahire: Hicr li't-Tibâa ve'Neşr, 1990.
- İbn Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl. *el-Usûl fi'n-nahv*. Nşr. Abdülhüseyin el-Fetlî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- İbn Vellâd, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-İntisâr li Sibeveyh 'ale'l-Müberred*. Nşr. Züheyr Abdulmuhsin Sultan. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ Yaîş b. Ali. *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemahşerî*. Nşr. Emîl Bedî Yakub. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Abdurrahman. *el-İnsâf fi mesâili'l-hulâf beyne'l-basriyyîn ve'l-kûfiyyîn*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 2007.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Abdurrahman. *Esrâru'l-Arabiyye*. Nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebû's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Bedî' fi ilmi'l-Arabiyye*. Nşr. Fethî Ahmed Aliyyüddin. 2 Cilt. Mekke: Câmiatu Ummu'l-Kurâ, 1420.
- İskenderî, Ahmed. "el-Garazu min karârâtî'l-mecma' ve'l-ihticâc lehâ". *Mecelletu mecmâ'l-lugati'l-'Arabiyye*. 1 (1935): 177-269.
- Müberred, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. Nşr. Muhammed Abdülhâlik Udayme. 4 Cilt. Kahire: y.y., 1994.
- Nâzırû'l-Ceyş, Muhammed b. Yusuf b. Ahmed. *Temhîdu'l-kavâid bi şerhi Teshîli'l-fevâid*. Nşr. Ali Ahmed Fahir ve diğeri. 11 Cilt. Kahire: Daru's-Selam, 2007.
- Sabbân, Ebu'l-İrfan Muhammed b. Ali. *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik & Şerhu's-şevâhid li'l'Aynî*. Nşr. Tahâ Abdurraûf Sa'd. 4 Cilt. yy: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, ts.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. Nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1988.
- Sîrâfî, Hasan b. Abdullah b. Merzûbânî Ebû Saîd. *Şerhu Kitâb'i Sîbeveyh*. Nşr. Ali Seyyid Ali - Ahmed Hasan Mehdelî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- Süheyli, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah. *Netâicu'l-fiker fi'n-nahv*. Nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvad. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-İktirâh fi usûli'n-nahv*. Nşr. Abdulhakîm Atıyye. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-Müzhir fi ulûmi'l-lugati ve envâihâ*. Nşr. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, ts.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'l-cevâmi'*. Nşr. Ahmed Şemsüddîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa. *el-Mekâsîdü's-şâfiyye fi şerhi'l-hulâsati'l-Kâfiyye*. Nşr. Ayyâd b. İd es-Sübeytî. 10 Cilt. Mekke: Câmiatu Ummu'l-Kurâ, 2007.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin. *el-Lübâb fi ileli'l-binâi ve'l-i'rab*. Nşr. Gâzî Muhtâr Tuleymât - Abdülilâh Nebhân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr el-Muâsir, 1995.
- Verrâk, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Abdullah. *'İlelu'n-nahv*. Nşr. Mahmud Câsim Muhammed Dervîş. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1999.
- Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İsmail. *Ahbâru Ebî'l-Kâsım ez-Zeccâcî*. Nşr. Abdülhüseyn el-Mübârek. Bağdat: Daru'r-Raşîd li'n-Neşr, 1980.
- Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İsmail. *el-İdâh fi 'ileli'n-nahv*. Nşr. Mâzin el-Mübârek. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979.

Common Explanatory Forms of Arabic Linguistic Scholars on Exceptional Situations (Extended Abstract)

Yunus İNANÇ*

Arabic linguistic scholars have engaged in Arabic language and establish the rules of the language to provide its further systematic use. They have aimed to ensure that the language rules have certain properties such as inclusiveness, consistency, functionality, appropriateness to the natural structure of the language and creating in simplicity and facilitation unlike complication and barrier for its usage. Therefore they have tried to establish the rules requirements like the easiness of pronunciation, meaning fluency and integrity both in the rules on the sequence of the sentence and in the rules on the process of formation of words, which are the basic elements of the sentence. The language scholars have considered these situations in the process of setting the language rules and in the rule preference, and as such have been influenced by the mentioned natural causes. They have taken care of the rules to be comprehensive and exclusive of exceptional circumstances. However, no matter how endeavor they served, there have been some uses out of the general rules.

The language scholars have attempted to explain each exceptional situations they faced. They have tried to understand and explain why a solecistic use happened in an exceptional way. They tried to show that the solecistic and off the rule uses and beyond are not out of the general framework of the Arabic language. They have developed various explanations for this issue. For example, prevention of meaning confusion, grounding on core meaning, avoiding of prolongation of the word, prioritizing the ease of pronunciation and taking into account the frequency of use are the most common appealed forms of the explanation. Improper uses in case of normal conditions have been considered correct for the reasons mentioned, and an exceptional status has been created based on the cited reasons in the non-permissible uses for the general rules. Exceptions have either justified or interpreted having been taken into these principles and reasons. In addition to this, it has been sometimes provided an adequate and

* Assist. Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey University Faculty of Islamic Sciences Department of Arabic Language and Rhetoric (yunus.inanc@gmail.com).

valid explanation and a convincing justification for the extant situation rather than establishing a special situation.

To briefly address the mentioned reasons, the first of the situations making possible to accept the illegal uses despite of being outside the language rules is to prevent from the confusion of meaning. The prevention from the confusion of meaning is one of the situations which are taken into mostly consideration in terms of the rule preference and the explanation of justification by the language scholars. What is meant by avoiding confusion here is to prevent from the confusion or misunderstanding that will arise if a language rule comes in any other state than in the present situation by the coming of the relevant rule in this way. As it can be seen in the mentioned examples, this is pointed out in the language works by expressions such as “if it were not so, the meaning would be confused” and “the purpose would not have come into existence if this provision had not been given...”. As it is known, the main purpose of the communication is that anyone conveys his/her message to his/her interlocutor in a correct, short and concise way. The language rules are taken into account as long as they provide this purpose. Although the common language rules are broadly speaking complied in general, in the case of causing to communication problems and misrepresentation of the meaning to be expressed, the language rules were made flexible and ignored for a while. In this respect, the prevention from meaning confusion has been considered to be one of the most basic aims of the Arabic language and has been a prominent factor both in the rule preference and in the interpretation exceptional situations.

The second is the observance of meaning. One of the principles that the linguists take into consideration -in addition to the basic procedures- in the process of setting the rules of the language is to observe the meaning. Unlike the previous principle, it is meant by this to the ground on the meaning and regards the meaning fluency rather than the position of the letter in terms of *i'rab*. Meaning-centric reason explanations such as the regarding meaning, the predicting to meaning, and the prioritizing meaning were frequently included in the *naḥw* works. Ibn Jinn has stated that the predicting to meaning is a method used frequently in Arabic. He has also remarked that despite being paid attention to the rules in Arabic, different methods such as apocopate (*ḥathf*), addition (*ziyādah*), advancement (*taqdīm*) and postponement (*ta'khīr*) were referred to. For instance, Ibn Sarrāj has stated that it is more appropriate to predicate meaning.

Whether the use must be predicated to a word or to meaning is contradictive between Basra and Kûfa schools. According to the Kûfe school, when it is necessary to predicate to word or meaning, it must be predicated firstly to the meaning and secondly to the word. The reason for predicting to meaning is that it cannot be fully understood in the case of predicting to the

word. Another reason is the ease of pronunciation. While pronunciation facilitated by a word and a sentence sequence and its being easy to tongue has led the linguist scholar to prefer this sequence, its complexity and hardness have kept them away from that. It is stated that fluent speakers avoided the heavy words and preferred the lightness in the word. For this reason, in the many “*Nahw*” and “*Şarf*” issues, the lightness of the words has been prioritized in the expression of emotions and thoughts and the use of styles. *Sîbeveyh* has stated that some words are heavier than others in terms of pronunciation and that for example, the verbs are heavier than names. Arabs have given priority to the ease of pronunciation in the most common uses.

One of the reasonable grounds for exceptions is the frequency of use. Because, the frequent use of a phrase or style means that it is known, common and widespread. Customary uses that do not contain new situations are often preferred by people. People have preferred to continue customary situations rather than to be accustomed to new situations and uses. This caused some of the linguistic phenomena among people to be more prominent than others. Language scholars also took into consideration this situation substantially in the process of rule-making and justification. However, the frequency of a certain use has sometimes considered being a valid excuse for going out of the comparison and has occasionally provided an important justification in the explanation of admissibility. The extensity and frequency of a certain use have led to the recognition of a priority and breadth of mind that has not been given to others. The provision of idea width, which has not been given to the less used expressions and styles, has been given to the frequently used expressions and the widely used styles.